

VOORWOORD

'Onze gebouwde omgeving kent een lange geschiedenis. Ons landschap, onze dorpen en steden: alle zijn het resultaat van jarenlang bouwen, inrichten en herinrichten. Die ontwikkeling bepaalt in hoge mate het karakter van onze leefomgeving. Het is een belangrijke kwaliteit die door velen wordt herkend en gewaardeerd'. Dit schreef ik vorig jaar in het voorwoord van 'Bestemming Bereikt', over de herbestemming van 50 monumentale gebouwen in Groningen. 'Herbestemming' was vorig jaar het landelijke thema van de Open Monumenten Dag. Dit jaar is het thema 'Groen van Toen'. In dat kader willen we de stedelijke monumentale groene ruimten met hun geschiedenis aan u presenteren.

Daarbij brengen we met name de groene Kroonjuwelen van de stad onder uw aandacht. Het zijn acht zeer bijzondere plekken, die in ons Groenstructuurplan de status van groene monumenten hebben gekregen. Immers, de stad heeft duurzame groene ambities die nauw samenhangen met een leefklimaat van hoge kwaliteit en met een typisch Groningse identiteit: compact en intens. De leeftijd van historisch groen voegt daar een speciale duurzame kwaliteit aan toe, die in de fonkelende kroonjuwelen nadrukkelijk zichtbaar wordt. Er zijn bekende bij, zoals het Sterrebos en het Noorderplantsoen, maar ook heel onbekende zoals het Turfeilandje in de Diepenring.

Daarnaast is er nog heel veel meer waardevol en soms ook weinig bekend groen in de stad. Bij de voorbereiding van het thema 'Gronings Groen van Toen' hebben we lokale deskundigheid op het gebied van groen en cultuurhistorie gemobiliseerd. Als gevolg daarvan dook verrassend veel informatie op die soms bij de groenmensen óf juist bij de cultuurhistorici onbekend was. Er bleek ook, dat er over het historisch groen in de stad nog maar weinig is geschreven. We hebben daarom besloten de opbrengst van deze elkaar verrijkende kruisbestuiving tussen twee verschillende vakgebieden te publiceren, zodat we er nu allemaal de vruchten van kunnen plukken. De oogst is samengebracht in dit boekje, waarin we ook wat nieuwe, recent gevonden informatie over inmiddels verdwenen Groen van Toen hebben opgenomen.

Tijdens de voorbereiding bereikte ons het bericht, dat Louis Le Roy is overleden. Deze pionier van het natuurlijk groen en architect van de duurzaamheid heeft in Groningen nadrukkelijk zijn sporen nagelaten in de wijk Lewenborg. Wij hebben het belang van dit recente groene monument eerder dit jaar bevestigd door samen met de bewoners de (mede)verantwoordelijkheid voor het behoud ervan voor bijna een eeuw te aanvaarden.

Frank de Vries
wethouder

INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord	1
1.	Martinikerkhof	4
2.	Nieuwe Kerkhof	9
3.	Noorder- en Zuiderbegraafplaats	11
4.	Esserveld en R.K. Kerkhof	13
5.	Selwerderhof	15
6.	Gasthuizen	21
7.	Coendersborg	29
8.	Prinsentuin	34
9.	Huis en Park Groenestein	39
10.	Zandvoort	42
11.	De Ranitztuin	44
12.	Guyotplein	47
13.	Sterrebos	52
14.	Vestingwallen	56
15.	Noorderplantsoen	58
16.	Zuiderpark	64
17.	Stadspark / Springerpark	66
18.	Oude Hortus	71
19.	Harmonietuin	75
20.	Boumanshof	77
21.	De tuin van Hommes	80
22.	De Lindenhof	85
23.	Villatuinen	88
24.	Bernoulliplein	97
25.	Oosterpark	99
26.	Molukkenplantsoen en Hamburgervijver	101
27.	Pioenpark	106
28.	Park Selwerd	108
29.	Le Roy gebied	110
30.	Tuinkoepels	113
31.	Monumentale bomen	121
	Literatuurlijst	126
	Colofon	127

BEGRAAFPLAATSEN

**MARTINIKERKHOF
NIEUWE KERKHOF
NOORDERBEGRAAFPLAATS EN ZUIDERBEGRAAFPLAATS
R.K. KERKHOF EN ESSERVELD
SELWERDERHOF**

01

Martinikerkhof

Het Martinikerkhof is het 'groene hart' van de stad Groningen. Aan en op het kerkhof zijn in de loop der eeuwen diverse gebouwen met een kerkelijke en bestuurlijke functie verzezen. Zo woonde hier in de middeleeuwen de prefect, de hoogste bestuurder van Groningen, en vanaf 1594 de stadhouder van Stad en Lande. Ook stond aan het kerkhof de Latijnse of Sint Maartensschool, waarin vandaag de dag Provinciale Staten nog deels gehuisvest is.

De Martinikerk vormt de begrenzing tussen het kerkhof en de drukke stad. De kerk kreeg zijn huidige vorm in het eerste kwart van de 16e eeuw. Vanaf het jaar 800 stond op deze plek een houten parochiekerk, de Sint Maartenkerk. Deze kerk was al een keer door een tufstenen gebouw vervangen toen in de eerste helft van de 13e eeuw de bouw van de huidige Martinikerk begon. In de late middeleeuwen werd het huidige Martinikerkhof in gebruik genomen als uitbreiding van het kerkhof dat aan de andere kant van de kerk lag. Ver daarvoor werden de eerste doden er al begraven, in de 5e eeuw na Christus.

Martinikerkhof, 1923

Luchtfoto Martinikerkhof

Op het kerkhof stond vanaf de 12e eeuw nóg een kerk, de Sint-Walburgkerk. Het was een tufstenen kapel voor de bisschop van Utrecht, de landsheer van Groningen. Bij de kerk hoorden vele bijgebouwen en een omvangrijke appelhof. Op de plek van de waterput is in 1990 de stadsmarkering 'Het Tiende Teken' van Daniel Libeskind geplaatst ter gelegenheid van het 950-jarig bestaan van de stad Groningen. De Sint-Walburgkerk werd in 1627 gesloopt.

De doden werden voortaan op het Nieuwe Kerkhof begraven.

Vanuit de Martinikerk werd tot 1828 nog op het kerkhof begraven. Daarna mocht er binnen de stadsmuren en in de kerken niet langer begraven worden.

Op het Martinikerkhof was het altijd al een komen en gaan van passanten. Na verloop van tijd kwamen daar brede wegen en een parkeerplaats voor auto's bij. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw werd het kerkhof heringericht. De auto's verdwenen en de kerkhofmuur werd geres-taureerd. De monumentale bomen kwamen weer tot hun recht. Er staan inheemse boomsoorten, zoals eiken, linden, tamme kastanjes en paardenkastanjes.

De enorme kruinen bieden een biotoop voor vele vogels. De stinsensoorten winter-akoniet en lenteklokje groeien massaal op de onderliggende grasvelden. De populatie winterakoniet is met zo'n 8000 exemplaren zelfs de grootste van de stad. In het voorjaar kleurt het Martinikerkhof wit van de vele sneeuwkllokjes en lila / lavendelblauw van de boerenkrokussen.

02

Nieuwe Kerkhof

Lenteklokje

(*leucojum vernum*)
Narcissenfamilie,
Amaryllidaceae,
geslacht: *Leucojum*

Bolplantje. Bloem alleenstaand op een stengel, die boven de beide bladen uitsteekt. Aan het eind van de bloeistengel bevindt zich slechts één bloem, soms ook een tweetal. Bloemdekplaatjes wit (iets geelachtig) met groene punt. Vroeger inheems op de Tankenberg bij Oldenzaal in Twente, maar tegenwoordig uitgestorven als wilde plant. Als stinsenplant behoort het zeldzaam.

Bloeitijd

februari – april

Locatie

in Groningen alleen op het Martinikerkhof

Reputatie

onopvallende plant, maar wel giftig!

Het Nieuwe Kerkhof werd aangelegd tijdens de grote stadsuitbreiding in de eerste helft van de 17e eeuw. Het ligt aan de noordkant van het stadscentrum op een uitloper van de Hondsrug. Op deze plek stond al een kapel met een begraafplaats. Vanwege een aantal pestepidemieën tussen 1624 en 1637 moest de begraafplaats versneld in gebruik worden genomen. De bouw van de Nieuwe Kerk volgde later, in 1664.

De Nieuwe Kerk is een kleinere kopie van de Noorderkerk in Amsterdam en is in renaissancestijl gebouwd. De kerk staat midden op het kerkhof en heeft de vorm van een Grieks kruis met vier even lange armen. Over het kerkhof lopen vier paden. Aan het begin van de 19e eeuw werden aan weerszijden van de voetpaden bomen geplant. Aanvankelijk waren dit lindebomen, maar sinds 1929 staan er esdoorns, waarvan de hoogste ruim 30 meter hoog is. Aan de zuid- en westzijde van de kerk staan 32 groene beuken op het gazon die voor veel schaduw zorgen. Vogels, korstmossen, schimmels en andere organismen vinden hier voedsel en kunnen in de bomen schuilen en nestelen. Insecten leven in het dode hout van de bomen en trekken insectenetende vogels aan. Het Nieuwe Kerkhof is ook aantrekkelijk voor kleine zoogdieren, zoals de steenmarter.

Lenteklokje

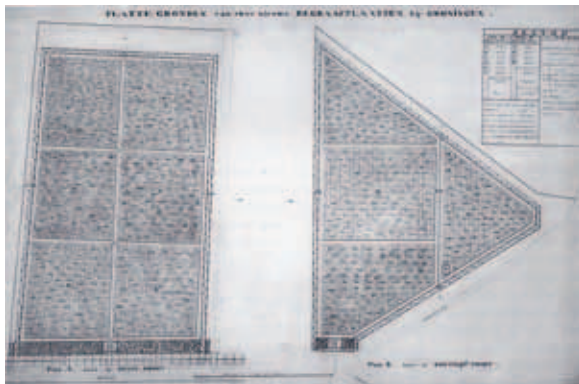

Het kerkhof is omkaderd met een lage muur, een restant van de hoge muur die in de tijd van de pestepidemieën was aangebracht als grondwaterkering. De muur hield het vocht van de begraafplaats tegen, zodat het drinkwater van de omliggende waterputten minder snel vervuild raakte. Maar de hygiënische omstandigheden rond de kerk bleven slecht. Na de 'rode loop' epidemie (een vorm van dysenterie) in 1810 bekritiseerde de geneeskundige commissie het grote aantal teraardebestellingen bij de Nieuwe Kerk. Ook tijdens de malaria-epidemie van 1826 werd zestig procent van alle Groninger overledenen hier begraven. Opnieuw klaagden omwonenden over vervuild putwater. Vanaf 1827 werden er geen doden meer op het Nieuwe Kerkhof begraven. In de tweede helft van de 19e eeuw werd het kerkhof geschoond en de grafstenen geruimd.

Ruim zesduizend doden waren op het kerkhof in rijen boven elkaar begraven. Eén op de tien doden had een eigen steen. De beste plaatsen waren dicht bij de kerk. Mennonieten lagen aan de zuidzijde van het kerkhof, armen en minder bedeelden kwamen aan de oostkant terecht. De allerarmsten belandden aan de noordzijde, zo ver mogelijk van de rijke burgers aan de Ossenmarkt. Door het lange en veelvuldige gebruik van het kerkhof is het maaiveld hoger gelegen dan de omgeving. Het lage muurtje rond het kerkhof is nog altijd nat. Het cement van de stenen heeft nog de oude samenstelling en biedt zo een goede voedingsbodem voor muurvarens en unieke mossen en korstmossen.

Nieuwe Kerkhof

Noorder- en Zuiderbegraafplaats, ontwerp-tekening

Noordzijde Zuiderbegraafplaats, Fongerspad

03 Noorder- en Zuiderbegraafplaats

Begraafplaatsen vormen dikwijls een groen rustpunt in de stad, zo ook de Noorder- en Zuiderbegraafplaats. Beide begraafplaatsen zijn in 1827 in gebruik genomen. Daarmee liep Groningen twee jaar voor op het in werking treden van de wet van koning Willem I, die het verbod om in kerken en binnen de bebouwde kom te begraven. Al eeuwenlang waren de miserabele hygiënische toestanden in en rond de kerken door de lijkenlucht van slecht sluitende grafstenen en verzakkingen een probleem. Het was vooral geneeskundigen een doorn in het oog, want ze zagen hierin een belangrijke bron voor epidemieën. Al in 1803 had Napoleon geprobeerd om het begraven in de kerk te verbieden, maar daar wilde men in Nederland niet aan. De koortsepidemie van 1826, die in Groningen ongeveer 10% van de stadsbevolking als slachtoffer eiste, was de aanleiding om de begraafwet in te stellen.

In 1826 had bestuurder professor Theodorus van Swinderen aangedrongen op nieuwe begraafplaatsen buiten de stadspoorten. Voorheen werden de doden in en rond de Martinikerk, de Nieuwe Kerk en de A-kerk en op het Suiderkerckhoff aan het Gedempte Zuiderdiep begraven. Vanaf 1747 was aan de Ebbingedwinger een joodse begraafplaats in gebruik.

Eén van de nieuwe begraafplaatsen kwam aan de noordkant van de stad, aan de Moesstraat, buiten de Boteringepoort. Een apart deel aan de noordkant werd tot 1909 als Joodse begraafplaats gebruikt. De Noorderbegraafplaats lag op het uiterste puntje van de Hondsrug, een zandrug omgeven door kleigrond. Daarom is het driehoekige terrein aan twee zijden voorzien van een gracht. Desondanks blijft de grond tamelijk nat. Zangvogels, vleermuizen en kleine zoogdieren zoals egels voelen zich er thuis door de aanwezigheid van de groene wal aan de randen van de begraafplaats en enkele oude solitaire bomen, waaronder een treurbeuk, een gewone beuk en een monumentale goudenregen.

De Zuiderbegraafplaats werd aangelegd aan de Hereweg, buiten de Herepoort. Het rechthoekige terrein werd verdeeld in zes vlakken, waarop naar vier klassen begraven werd. Rijke en voornamelijk families kregen een plek vooraan. Er liggen veel bekende Groningers begraven. Op de begraafplaats staan een aantal fraaie, solitaire bomen, zoals beuk, treurbeuk, rode beuk, prielberk en treures. Langs beide zijanten staan twee rijen eiken. De buitenste rij wordt gevormd door zomereiken van al bijna 200 jaar oud, dus uit de begintijd van de aanleg. Hiervoor staat een rij jonge eiken, naar alle waarschijnlijkheid moeraseiken. Langs het Fongerspad naast en achter de begraafplaats groeien de stinsenplanten winterakoniet, groot glaskruid en groene ossentong. Verder kent de begraafplaats een rijke (korst)mossenvegetatie.

Op beide begraafplaatsen vinden per jaar nog slechts enkele bijzettingen plaats; er is geen ruimte meer voor nieuwe graven. In 1909 verhuisde de joodse begraafplaats naar een nieuw terrein tegenover de begraafplaats Selwerderhof.

12

Noorderbegraafplaats

13

Esserveld

Esserveld

Begraafplaats Esserveld ligt tussen de stad Groningen en Haren aan de Esserweg op een uitloper van de Hondsrug. Deze werd in 1924 in gebruik genomen, omdat de Noorder- en Zuiderbegraafplaats vol raakten. Het markante poortgebouw en de toegangsbrug over de gracht die het geheel omringt zijn een ontwerp van architect Siebe Jan Bouma in de stijl van de Amsterdamse School. Ze vormen een fraai ensemble met de eigenlijke begraafplaats. Het terreinontwerp is symmetrisch rond een centraal assenstelsel met concentrische paden eromheen. De oorspronkelijke opzet is goed bewaard gebleven, alleen een geplande vijverpartij is nooit aangelegd. Op deze plek liggen nu vijftig urnengraven. De beplanting is grotendeels nog oorspronkelijk.

Esserveld vormt een belangrijk onderdeel van de stadsecologie van Groningen vanwege de grote variëteit aan bomen en struiken. Er staan eiken, tamme kastanjes, lariksen en blauwsparren, maar ook veel soorten coniferen, waaronder de Sciadopitys, een bijzondere Japanse parasolden. De begraafplaats vormt een toegangsrouten voor de natuur vanaf de Hondsrug via de Helperzoom naar groene plekken in de stad, zoals de Coendersborg en het Sterrebos. Vooral eekhoorns leggen deze route regelmatig af. Verder komen er op de begraafplaats uilen, bosvogels en zo'n zes soorten vleermuizen voor.

Het RK-Kerkhof ligt aan de Papiermolenlaan, ingeklemd tussen kantoren, woonvilla's en de Zuidelijke Ringweg. Het kerkhof werd in 1872 in het zuiden van de stad aangelegd, tegen het verdedigingswerk de Helperlinie aan. Na de Vestingwet van 1874 mochten de verdedigingswerken worden geslecht. Aan de zuidkant van het kerkhof is nog steeds een deel van de wal van de Helperlinie zichtbaar.

15

Selwerderhof,
'spitten'

De aanleg van het kerkhof is representatief voor de emancipatie van de rooms-katholieke bevolking van de stad. De rooms-katholieke zuil kreeg in deze periode de beschikking over eigen kerken, scholen, een bibliotheek en een ziekenhuis. Mgr. F.W.A. Jansen, de toenmalige deken van de Martinusparochie, zette zich in om ook een begraafplaats te mogen aanleggen. Het kerkhof is een weerspiegeling van de geschiedenis van katholiek Groningen. Hier rusten leden van de lokale geestelijkheid, middenstanders, verzetsstrijders, kunstenaars, bekende Groninger families en nonnen van het RKZ en Mariapension.

Selwerderhof,
1951

In 1879 werd op het kerkhof een kapel gebouwd ter gelegenheid van het gouden jubileum van de deken. Het is een ontwerp van de bekende rooms-katholieke architect P.J.H. Cuypers. Onder de kapel bevindt zich een kleine crypte, waar veel vleermuizen huizen. Omdat delen van het kerkhof al decennialang niet verstoord zijn, groeien hier zeldzame mossen en paddenstoelen. Er staan enkele monumentale bomen, waaronder een rode beuk en enkele naaldbomen. De beplanting biedt ruimte aan eekhoorns, vogels en insecten. De bomenrij aan de kant van de Papiermolenlaan is zeer oud en gevarieerd. Er staat onder andere een oude steeltjesiep van honderdtwintig jaar oud.

Selwerderhof

De begraafplaats Selwerderhof lag vanaf de beginjaren (1939) aan de destijds perifere noordrand van de stad Groningen, ver buiten de bebouwing. Inmiddels heeft de stad haar met bebouwing omarmd en is er slechts aan de noordzijde aan het Van Starckenborghkanaal nog een open gebied te herkennen. Het totale gebied is ongeveer 50 ha. groot waarvan momenteel ongeveer 30 ha. in gebruik is als begraafplaats. Het resterende gedeelte is niet opgehoogd en inmiddels ecologisch zeer waardevol.

Het ontwerp waarvoor L.W. Copijn (1939) de basis legde, werd in 1942 uitgewerkt door J. Vroom jr. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwamen de werkzaamheden stil te liggen. In 1946 nam Vroom de verdere uitwerking ter hand.

Als gevolg van de lage ligging van het gebied werd het drie meter opgehoogd. Dit in verband met de drooglegging die nodig is voor ontbindingsprocessen. Met deze ophoging werd in 1939/1940 gestart, met zand afkomstig uit het gebied dat nu het Foxholstermeer heet, nabij Hoogezand.

Het totaalontwerp is gebaseerd op een Engelse landschappelijke stijl met een duidelijke hiërarchie tussen de hoofdpaden en de secundaire paden. De ruimtes tussen de padenstructuur vormen afzonderlijke 'kamers', elk met een eigen karakter dat bepaald wordt door beplanting, water, bebouwing of zichtlijnen. Een opvallend kenmerk hierbij is dat de regels bij het begraven in de loop der jaren zijn veranderd. Dit is duidelijk zichtbaar in het park: vanaf de entree liggen de grafmonumenten strak op een rij en naarmate het terrein zich in noordelijke richting ontwikkelt, wordt het patroon steeds vrijer qua ligging, vorm en uitvoering, met als laatste deel het 'vrije veld' (geheel noordelijk gelegen, tegen de groene omranding).

Vanaf de entree van de begraafplaats vormt de hoofdas met de bijzondere kastanjes (*Aesculus hippocastanum* 'Baumannii') een symbolische toegang: via de donkere tunnel van kastanjes wordt de bezoeker naar 'het licht' geleid nabij de huidige aula. In het ontwerp is een grote open ruimte richting het zuiden herkenbaar, die bedoeld is om het zicht op de Martinitoren te behouden. Over het algemeen valt het park te waarden vanwege zijn historische/ stedenbouwkundige en landschappelijke waarden die tot uiting komen in de bijzondere parkaanleg met monumentale assen en padenverloop, beplanting en de twee monumentale aula's.

FLORA

op het martiniekerkhof
en in noorderplantsoen

Winterakoniet

(*Eranthis hyemalis*)

Rankonkelfamilie, Ranunculaceae, geslacht: *Eranthis*

Plantje met een knolvormige wortelstok, waaruit éénbloemige stengels en één of meer diep ingesneden bladen oprijzen. Vlak onder elke bloem zit ook een krans van ingesneden bladeren; dit is een 'omwindsel'. De kelk is groot en geel, de kroon bestaat uit tuitvormige honingbakjes. Oorspronkelijk afkomstig uit de Zuid-Europese gebergten, maar ingeburgerd in West- en Midden-Europa. Ook verwilderd in Noord-Amerika. Vrij zeldzaam.

Bloeitijd

februari - maart

Locatie

Martiniekerkhof en Noorderplantsoen (grootste populatie in Nederland, ruim 800 exemplaren)

Reputatie

een onbetrouwbare voorjaarsbode.

winter akoniet

06 Gasthuizen

Hofjestuinen zijn oases van rust. De binnenterreinen van deze gasthuizen liggen verstopt achter woningen en zijn dikwijls afgesloten met een toegangspoort. In de middeleeuwen waren de gasthuizen opvangplekken voor het verzorgen van zieken of vreemdelingen, werk dat gedaan werd vanuit een christelijke plicht tot naastenliefde. De gasthuizen functioneerden als godshuis, armenhuis, logement of herberg. Ze boden bescherming, verzorging en onderdak; vanaf 1600 boden ze ook huisvesting aan ouden van dagen. Ook de gasthuizen die in de 19e eeuw waren opgericht hadden die functie, maar dan wel voor een specifieke religieuze doelgroep. In Groningen zijn nog vele hofjes aanwezig. De hofjes die vrij toegankelijk zijn, worden kort beschreven.

De middeleeuwse binnentuinen hadden aanvankelijk een praktische functie en werden ingericht als bleekveld, medicinale tuin en gebruikstuin. De hofjes van het Pepergasthuis en Pelstergasthuis waren eveneens in gebruik als begraafplaats. Om de vele doden op het binnenterrein kwijt te kunnen, werden de graven om de paar jaar geruimd. In de tuinen van de oudste gasthuizen groeien nog veel planten met een geneeskrachtige werking. Daarnaast komen veel stinsenplanten voor. In het Pepergasthuis staan sommige planten er al sinds 1500, zoals sneeuwkllokje en winterakoniet.

HOFJESTUINEN

DIVERSE GASTHUIZEN

De gasthuizen uit de 19e eeuw beschikken allemaal over een fraai aangelegde binnentuin. Aan de noord- en ooststrand werden vaak leilinden tegen de felle zon geplant. In het midden van de tuin kon de was op het bleekveld te drogen worden gelegd. Ook was er vaak ruimte voor een kleine moestuin. Centraal stond de pomp. De tuinen zijn momenteel voorzien van grasvelden omzoomd met bloem(rozen)perken en een enkele monumentale boom.

Middeleeuwse hofjes in de binnenstad De oudste hofjestuin ligt bij het Pelstergasthuis, officieel het Heiligen Geest Gasthuis. Het gasthuis dateert uit 1267 en lag bij de Herepoort. Pelgrims en zwervers werden er opgevangen, armen en zwakken verpleegd. Al in de 14e eeuw schonken mensen hun bezittingen aan het gasthuis om er voor de rest van hun leven gratis te kunnen wonen. Na 1594 werden delen aan de noordkant van het Pelstergasthuis verkocht, waaronder de korenschuren en de moestuinen. In de 20e eeuw zijn er hofwoningen bijgebouwd. Het Pelstergasthuis omvat drie binnenhofjes, alle ingericht met gras, (vrucht)bomen en plantenperken.

Het Pepergasthuis, of Sint Geertruidsgasthuis, werd in 1405 opgericht om pelgrims op te vangen. Het lag vlakbij de Oosterpoort. Daarnaast woonden hier armen en zieken, later voornamelijk bejaarden. In 1635 breidde het gasthuis uit met een tweede hofje. Tot 1702 huisden de krankzinnigen van de stad in een deel van het complex. De laatste uitbreiding van het Pepergasthuis vond in 1861 plaats. Sinds 1954 worden de woningen verhuurd. De tuin is fraai aangelegd met leilinden, buxushaagjes, struiken en diverse plantensoorten. Er staat nog een pomp met regenbak uit 1829.

Pepergasthuis

Het Sint Anthonygasthuis aan de Rade Markt werd in 1517 gesticht, waarschijnlijk door het stadsbestuur. Het lag tegen de stadsmuur aan, net als de andere gasthuizen. Oorspronkelijk was het een pesthuis en vanaf 1702 ook een dolhuis. Het complex werd meerdere malen uitgebreid en verbouwd. Omstreeks 1695 werd de poort verfraaid en verplaatst. Sinds 1854 wonen hier mensen van alle leeftijden. In 1927 breidde het gasthuis uit met een tweede hofje in Interbellumstijl. Op dit binnenterrein staan enkele rode beuken en een monumentale lindeboom. In de oorspronkelijke hof zijn leilinden rond een groen grasveld met bloemperken geplant.

Het Jacob en Anna Gasthuis in het Gasthuisstraatje werd in 1495 gesticht als goedkope huisvesting voor twaalf arme Groningers. Het kreeg de bijnaam Lekkerbeetjesgasthuis, omdat het ook voedsel uitdeelde. Het gasthuis werd meerdere malen uitgebreid en verbouwd. In 1879 werden de buitenmuren gepleisterd, gietijzeren rondboogramen toegevoegd en boven de poort een opengewerkt torentje geplaatst. Het gasthuis sloot in 1976. Daarna werd het complex gerenoveerd. De kleine binnentuin is nu een groen veldje, beplant met bomen.

In de Hortusbuurt liggen verschillende hofjes, allemaal gesticht aan het eind van de 19e eeuw. Het Remonstrantse Gasthuis aan de Noorderbinnensingel is er één van. Het werd gesticht in 1890 als woonvoorziening voor leden van de Remonstrantse Gemeente. Het hofje wordt ook wel Rozenhof genoemd, omdat er in de grote binnentuin zeer veel rozen zijn geplant. Verder staan er diverse bomen, struiken, planten en bloemen.

wilde akelei

Wilde Akelei

(*Aquilegia vulgaris*)
Rankonkelfamilie, Ranunculaceae, geslacht: *Aquilegia*

Bladen drietallig, dubbeldrietallig of nog meer samengesteld, met brede, ingesneden blaadjes. Grote, voorover hangende blauwe of donkerpurperen bloemen met vijf gekleurde kelkbladen en vijf evenzo gekleurde kroonbladen, die elk een aan zijn top naar binnen omgekrulde spoor dragen. Alleen hommels, die een zeer lange tong bezitten, kunnen de honing bereiken; andere soorten, ook de honingbij, doen aan diefstal met inbreuk: ze bijten een gaatje in de sporen. Komt voor in bossen en op beschaduwde plaatsen. In het wild alleen nog in Zuid-Limburg. Vroeger werd de plant ook veel op begraafplaatsen aangeplant. Hildegard van Bingen beschreef de plant reeds in de 12e eeuw.

Bloeitijd

juni - juli

Locatie

hofjes

Reputatie

geheimzinnige schoonheid die al sinds de Middel-eeuwen kunstenaars tot de verbeelding spreekt.

Het Pieterella Gasthuis (1877), het Middengasthuis (1895) en het Sint Martinusgasthuis (1892) staan allemaal in de Grote Leliestraat en alle drie beschikken ze over een fraai aangelegde binnentuin. De tuin van het Pieterella Gasthuis ligt deels verborgen achter de huizen aan de Noorderhaven. De tuin is semi-openbaar, want de deur van het gasthuis gaat 's avonds op slot. Omstreeks 1830 maakte hij deel uit van een veel grotere tuin die zich helemaal uitstrekte tot aan de Grote Leliestraat. De tuin was eigendom van rentenier Willem Hora Siccama, die zelf aan de Noorderhaven woonde, zijn koetshuis met stallen lag aan de Grote Leliestraat. In 1920 kocht het Pieterella Gasthuis het huis met een deel van de tuin van chirurg Enklaar aan de Noorderhaven om verder uit te breiden, maar kreeg daarvoor geen toestemming van de gemeente. In deze sfeervolle 'verborgen' stadstuin staan enkele monumentale bomen. Ook zijn er veel stinsenplanten aanwezig.

Zowel in de Grote Leliestraat als in de Kleine Rozenstraat ligt een Middengasthuis. De oudste staat in de Kleine Rozenstraat en dateert uit 1873. Beide huizen werden gesticht door het Algemeen Diakengezelschap en huisvestten hervormde handwerkslieden en dienstboden, ouder dan 55 jaar. Aan de Kleine Rozenstraat lagen eenentwintig eenkamerwoningen rond een gezamenlijke binnentuin met leilinden, een bleekveld, een moestuin en de pomp. Beide Middengasthuizen verhuisden in 1975 samen met een aantal andere gasthuizen naar een nieuw gebouw aan de Zaagmuldersweg onder de naam Stichting Verenigde Groninger Gasthuizen.

De eerste bewoners van het Sint Martinusgasthuis, gesticht door de rooms-katholieke instelling Liefde tot God en onze Evennaasten, trokken rond 1880 in het gasthuis.

In 1892 kreeg het complex zijn huidige symmetrische vorm. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw wonen hier huurders van verschillende leeftijden.

In de Nieuwe Boteringestraat ligt het Doopsgezinde Gasthuis, opgericht in 1872. Het gasthuis werd meerdere malen uitgebreid, voor het laatst in 1989 aan de Violenstraat. In de binnentuin staat een monumentale, rode beuk. Verder zijn buxushaagjes, rozenstruiken, lavendelperken en diverse bomen en struiken geplant.

Het Ubbenagasthuis, gesticht in 1521, stond oorspronkelijk aan de Oude Kijk in 't Jatstraat. Naamgever burgemeester Joachim Ubbena knapte het pand halverwege de 16e eeuw op. In 1839 kocht de diaconie van de hervormde gemeente het gasthuis. In 1923 werd het gebouw afgebroken en verhuisde het gasthuis naar nieuwbouw achter Rustoord aan de Koreweg. Tot 1975 behield het zijn functie. Sinds 1985 worden de woningen verhuurd.

Halverwege de 19e eeuw nam de diaconie van de hervormde gemeente in Groningen het initiatief om een 'gasthuis voor de werkende stand' op te richten voor bejaarden uit de arbeidersklasse. Er verrezen drie gasthuizen: aan de Langesteeg, aan de Violetsteeg en aan de Herepoortenmolendrift. Het gasthuis aan de Herepoortenmolendrift heeft dienst gedaan tot 1971, de andere twee hebben slechts kort bestaan. In 1935 werd het vierde en laatste gasthuis gebouwd aan de Oosterweg in de Oosterpoort.

Het Armhuiszitten Convent, Lamme Huiniegasthuis of Lammuuntje werd gesticht in 1621 en staat aan de Akerkstraat. 'Arme huiszittenden' waren armen die wél een woning hadden, maar niet in hun levensonderhoud konden voorzien.

Pelstertuin

Pieterella Gasthuis

Het convent had meerdere gasthuizen in beheer en deelde brood en boter uit onder de armen bij de Martinikerk. Daarmee begon het Broederschap van de Armehuiszittenden al in 1437. Het oorspronkelijke gasthuis werd gebouwd met een legaat in 1475. Het gebouw op de huidige locatie dateert van 1621. In het gasthuis wonen nog steeds ouderen. In de binnenplaats van het gasthuis staat een oude zandsteen pomp uit 1729, die in 1763 werd vernieuwd. Achter het gasthuis ligt een kleine binnentuin met bloemperken en terrassen.

Aan de Petrus Campersingel staat het Typografengasthuis. Het werd in 1903 gebouwd in opdracht van het Groninger Boekverkoopers College als beleggingsobject. Architect K.H. Holthuis ontwierp een gasthuiscomplex met 46 woningen, waaronder twee met een winkel. In 1972 werd het gasthuis verkocht aan particulieren. Het uiterlijk van het gasthuis is vrijwel onveranderd gebleven. In de gemeenschappelijke tuin staan verschillende prunussoorten en een grote variëteit aan struiken.

Het Aaffien Olthofsgasthuis, ook wel Aafje Wilsoorgasthuis, ligt aan de Kattenhage. Vanaf 1767 woonden hier drie vrouwen. In 1861 en 1901 werd het complex uitgebreid. In 1975 werden de witte huisjes aan particulieren verkocht. De achterliggende tuin wordt door de huidige bewoners gemeenschappelijk gebruikt.

Het Mepschen- of St. Annengasthuis werd in 1479 gesticht door Syerd Lewe, weduwe van de burgemeester van Groningen Otto ter Hansouwe. Ze woonde naast het gasthuis in de Oude Kijk in 't Jatstraat. In het gasthuis mogen tot op de dag van vandaag acht vrouwen wonen. Het gasthuis met groene binnentuin is niet vrij toegankelijk.

07
Coendersborg

De Coendersborg ligt in de wijk Helpman in het zuiden van de stad Groningen. In het park staat een boerderij uit het midden van de 19e eeuw. Ooit stond hier een grote boerenplaats van de familie Coenders van Helpen, later verfraaid tot een borg met grachten, bruggen en poorten. Al aan het begin van de 16e eeuw is deze boerderij een keer geplunderd en door brand verwoest. De familie Coenders van Helpen, een machtige familie in de 16e en 17e eeuw in Stad en Ommeland, heeft zich later verbonden aan de borg Fraam, bij Huizinge, en de nog bestaande Coendersborg in Nuis. De Coendersborg in Groningen werd in het begin van de 18e eeuw afgebroken. Waar de borg met zijn omliggende grachten precies gestaan heeft, is niet bekend.

Het historische terrein van de Coendersborg ligt nu midden tussen bebouwing uit de tweede helft van de 20e eeuw. Het is een belangrijk stadsplantsoen met forse monumentale bomen, een vijver op de plek van de voormalige gracht en een groot, groen grasveld. De bosaanleg is zeer gevarieerd met iepen, eiken, essen, wilgen, leilinden en verschillende soorten struiken. Er staan bomen tussen van meer dan 200 jaar oud. De meeste bomen zijn tussen de 15 en 25 meter hoog, met uitschieters van 35 meter. De randbeplanting vormt als het ware een 'kamer' rond de boerderij.

**BORGEN,
ADELLIJKE TUIJEN
EN BUITENPLAATSEN**

**COENDERSBORG
PRINSENTUIN
HUIS EN PARK GROENESTEIN
ZANDVOORT
DE RANITZTUIN**

Het plantsoen biedt een uitstekend leefmilieu voor veel zoogdieren. Er huizen egels, eekhoorns en veel vleermuizen, zoals de gewone dwergvleermuis, de laatvlieger en de zeldzame rosse vleermuis. De bomen bieden plaats aan vele vogels. Naast bekende holbewonende vogels als de grote bonte specht, de boomklever en de boomkruiper komen hier ook goudvinken voor. Het park ligt op kalkarme zandgrond en bestaat uit droge en vochtige delen. Daardoor voelen amfibieën als de bruine kikker zich hier prima thuis. De voorkomende stinsenflora bestaat uit daslook, gewone en knikkende vogelmelk, herfsttijloos, gele anemoon, winterakoniet, gulden boterbloem en holwortel.

Boerderij de Coendersborg is in de jaren zestig van de vorige eeuw aangekocht door de gemeente Groningen en verbouwd tot theater en daarna tot restaurant/partycentrum. Het gebouw is in de loop der jaren regelmatig aangepast en uitgebreid, waardoor er van de oorspronkelijke bebouwing nauwelijks meer iets te herkennen is. Alleen de gebintenconstructie van de stal en een gedeelte van de kapconstructie van het voorhuis zijn bewaard gebleven.

De Coendersborg ligt aan de Coendershaag, een doorgang met forse bomen, struiken en diverse stinsenplanten.

Coendersborg,
luchtfoto circa 1955

Gele anemoon

(Anemone ranunculoides)
Rankonkelfamilie, Ranunculaceae, Anemone ranunculoides

Alle soorten zijn enigszins vergiftig. Uit de vlezige wortelstok (onderaardse, kruipende stengel) ontspringt dicht bij het uiteinde een bloeistengel met dikwijls twee bloemen en 3 kransgewijs geplaatste, samengestelde omwindselbladen; daarnaast staan op de wortelstok één of meer gewone, eveneens samengestelde bladen. Bloemen geel. Bosplant. Zeldzaam in Zuid-Limburg. Als stinsenplant in de Zuid-Hollandse duinen, het Midden-Nederlandse rivierengebied, Groningen en Fryslân.

Bloeitijd

maart - april

Locatie

Coendersborg

Reputatie

in de middeleeuwen werden anemonen als heilig beschouwd. Ze zouden (vooral de rode) zijn ontstaan uit het bloed van Christus en onder het kruis hebben gebloed en betovering en slechte invloed onmogelijk maken. Daarom droeg men ze als amulet.

FLORA

in coendersborg

gele anemoon

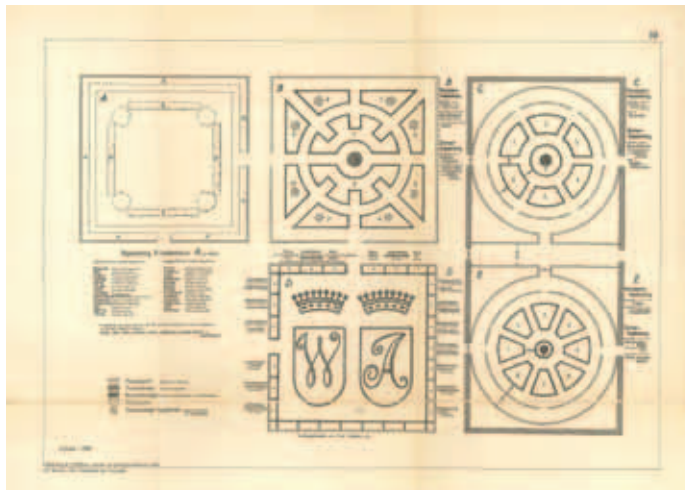
08 PRINSENTUIN

De Prinsentuin ligt achter de Prinsenhof. Het monumentale complex was oorspronkelijk het huis van de religieuze Broeders en Zusters des Gemene Levens. Daarna deed het achtereenvolgens dienst als bisschoppelijk hof, woning van de stadhouder van Stad en Lande (1594-1795), militair hospitaal annex kazerne (1808-1921) en tenslotte als studio van de regionale omroep RTV Noord. In 2012 wordt het complex na een grote verbouwing en restauratie in gebruik genomen als hotel. De Prinsentuin is vrij toegankelijk voor publiek.

De huidige Prinsentuin is een reconstructie uit 1939 op basis van de bekende stadskaart van Egbert Haubois uit 1634. De kaart toont een renaissance tuin, ingedeeld in vierkante perken en omgeven door hekken en loofgangen. Stadsbouwmeester Garwer Peters had het ontwerp getekend voor de vergrote tuin van de Prinsenhof. Nadat de middeleeuwse stadsmuren waren afgebroken en de dubbele grachten waren gedempt, trok stadhouder Ernst Casimir in 1626 het daardoor vrijgekomen terrein bij zijn tuin. De onderliggende stadsgracht is door het inklinken van de grond nog steeds zichtbaar in de tuin, zo'n 15 meter vóór de paardenkastanje. De oude stadsmuur is nog te herkennen als het muurtje tussen het bordes en de tuin.

Prinsentuin, reconstructie

Prinsentuin, plattegrond 1939

De Prinsentuin was geheel omsloten. Aan de achterzijde – de kant van de Turfsingel – was een hoge muur gebouwd, tussen de stallen aan de Kattenhage en het Turfhuis langs de Turfstraat. De tuin werd ingericht als siertuin, een tuin om te pronken met nieuwe planten uit de pas ontdekte landen Amerika en Indië. Er kwamen bedden met bloemen en planten uit verre streken, twee schaduwrijke loofgangen rond dicht beplante perken en boomgaarden met allerlei soorten uitheemse vruchtbomen. In 1632 was de tuin gereed. De Franse gezant Charles Ogier, die er in 1636 een bezoek bracht, preees in zijn dagboek de goed verzorgde tuin. Bovendien roemde hij het weidse uitzicht over de velden, waarvan genoten kon worden vanaf het twee verdiepingen tellende tuinhuis dat tegen de achtermuur was gebouwd.

De Prinsentuin werd nadien regelmatig verfraaid. Er kwamen vier prieeltjes, een doolhof, een voliëre en een pauwenhuis. Rond 1700 ontrok een hoge heg de stallen voortaan aan het zicht. De tuin kreeg nieuwe beplanting van palmboompjes, bloembollen, rozen, stokrozen, leibomen en klimop tegen de muren. Beelden, vazen, witte bloemensteunen met gedraaide vergulde knoppen, een bak met waterplanten en groen geschilderde of vergulde tuinornamenten zorgden voor een modebewuste aankleding. Twaalf hardstenen pedestallen droegen acht loden beelden en vier vazen. De beelden waren in 1695 nog bronskleurig. In 1766 moesten ze verguld worden en in 1772 nogmaals, maar dan met fijn dukatengoud. De tuinvazen werden in 1790 wit geleverd. De pedestallen waren al in 1766 wit gemarmerd, evenals het houtwerk van het achtkantige zomerhuis dat in het midden van de tuin stond. In het huis waren rondom zitbanken aangelegd en op de vloer lag Bremer steen.

In 1737 was het hoge tuinhuis aan de muur aan restauratie toe, waarbij de koepel werd vervangen. Jannes Anticus beschilderde zowel de binnenkant van de koepel als de muren in fresco. De vloer was gemarmerd, waardoor het leek of er Bremer stenen op de vloer lagen.

In 1684 werd in de muur langs de Turfsingel een poort aangebracht met een zonnewijzer. In 1731, tijdens een grote opknappbeurt van de tuin door stadhouder Willem IV, werd de zonnewijzer vernieuwd door de instrumentmakers M. Dorenbusch en M. Cremer. De vertaling van de Latijnse tekst luidt: 'De vergane tijd is niets, de toekomstige onzeker, de huidige wankel. Zorg dat je die van jou niet verspilt'. In 1953 werd de zonnewijzer gerestaureerd.

De Franse revolutie van 1795 betekende het einde van de siertuin. Het grote tuinhuis fungeerde enkele jaren als werkplaats en gehoorzaal van professor Petrus Driessen voor het geven van scheikundelessen. Toen het Prinsenhof dienst deed als militair hospitaal was de tuin een wandelplaats voor de zieken. Ook in 1838 werd er nog gesproken van een tuin, al was van de oorspronkelijke beplanting en aanleg weinig meer over. Er stonden nog wel enkele bomen. Het tuinhuis deed nog decennialang dienst als lijkenhuis, maar werd uiteindelijk in 1893 afgebroken. Op het terrein werden een magazijn, een kruithuis en stallen geplaatst die later weer werden afgebroken. Van 1916 tot het einde van de jaren twintig had de gemeente de tuin in gebruik als manege voor de marechaussee en als opslagplaats voor allerlei bouwmaterialen en turf. De laatste bomen op het vervallen en haveloze terrein zijn in die tijd geveld.

36

37

Prinsentuin,
1939

Prinsentuin,
herfst

Prinsentuin,
zomer

In 1938 werd besloten de tuin in ere te herstellen. Architect bij de Rijksdienst voor Monumentenzorg E.A. Canneman tekende het ontwerp, waarbij hij zich op de kaart van Egbert Haubois baseerde. Daarnaast voegde hij ook planten en stijlmiddelen toe die niet 17e-eeuws waren, waardoor het geen zuivere renaissancetuin is geworden. De rozentuin, de loofgangen en de kruidentuin werden opnieuw aangeplant. Slechts vijf van de zes tuinvakken konden terugkeren, omdat in 1911 het nieuwe kantongerecht deels op de plek van de stallen en op een perk met vruchtbomen werd gebouwd. De oorspronkelijke boomgaard werd gemarkeerd met een strook kruiden. De wapenschilden met een W en een A in buxus herinneren aan Willem Frederik van Nassau-Dietz (stadhouder van Groningen 1650-1664) en zijn echtgenote Albertina Agnes van Oranje. Oorspronkelijk zullen dat de wapens van Ernst Casimir en Sophia Hedwig zijn geweest.

In 1945 waren de volgende planten in de Prinsentuin te vinden:

Akeleien, alsum, athaeastruik, angelica, anijsappel, basilicum, begonia, boliviensis, bessen (aal-, zwarte en kruis-), bieslook, boragie, brandende liefde, buxus, bijvoet, canna indica, dille, dragon, fuchsia's, haagbeuk, hulst, hyacinten, hysop, irissen, kamille, keizerskronen, kers, kervel, komijn, kruizemunt, lavas, lavendel, leeuwenbekken (gele en oranje), lelies, lepelblad, levensboom, lievrouwbedstro, linumflavum, longkruid, lupinen, moerbeï, monnikskap, muurbloem, peren, peperboompje, pepermunt, perzik, pimperl, riddersporen, rozen (klim-, kaneel-, mos- en pioen-), rozemarijn, salie, tagetes, taxushaag, tulpen, tijm, valeriaan, verbena venosa, violen, wijnruit, zuring.

09

Huis en Park Groenestein

(Westerse)**Karmozijnsbes**

(Phytolacca Americana)
Phytolaccaceeën,
geslacht: Phytolacca

Komt uit een kleine familie van merendeels tropische planten. Geen kelk en kroon, maar een enkelvoudig bloemdek. Bladen zijn langwerpig en spits. Trossen van eerst witachtig, later rode bloemen tegenover de bladen, langer dan deze. Bloemdekbladen 4-5, meeldraden 10. Zwarte of rode tiendelige bes (kermes- of karmozijnsbes). Bij ons een enkele maal verwilderd gevonden maar afkomstig uit Noord-Amerika. Het sap der bessen werd gebruikt om 'wijn' en suikerwerk mee te kleuren, de bladen kunnen als spinazie worden gegeten

Bloeitijd

juli - september

Locatie

Prinsentuin en hofjes

Reputatie

reumamedicijn van de Indianen. Maar: geniet met mate want het is (rauw) wel giftig!

Het prachtige park met het gelijknamige huis Groenestein en een naastgelegen boerderij liggen midden in de wijk Helpman, verscholen achter latere bebouwing en hoge flats. Het is bijna niet voor te stellen dat Groenestein rond 1600 een eenvoudig boeren erf was met daaromheen uitgestrekte landerijen en uitzicht tot aan de Herebrug.

De geschiedenis van de buitenplaats Groenestein gaat terug tot 1679, toen Lucas Alting uit Groningen landerijen kocht aan de Oosterweg te Helpman. Het betrof een boerenplaats met 90 à 100 grazen land en een hof met grachten en singels. De gehele bezitting werd aangeduid met de naam 'De Helperbrinck'. Aan de noordkant grensde deze aan de landerijen van het 'Blouhuis', ook wel 'Groenendaal' genoemd. In 1685 liet Lucas Alting het huis Groenestein bouwen. Een gevelsteen met dit jaartal zit in de achtergevel van het huis. In 1745 werd de buitenplaats verkocht aan de familie Quintus, die het bijna twee eeuwen in haar bezit had. De huidige boerderij is de opvolger van een oudere voorganger die in 1937 na een brand volledig werd afgebroken.

Groenestein

(westerse) karmozijnsbes

In de 18e eeuw bestond de tuinaanleg van Groenestein uit een strakke, geometrische indeling: rechthoekige grachten en singels, een lange oprijlaan tot aan het huis en vierkante plantvakken met sier- en nutstuinen voor bloemen, groenten en fruit. Oorspronkelijk was deze lindelaan nog langer. Vanaf 1870 liet Onno Joost Quintus de tuin rigoureus omvormen in de late landschapsstijl naar de mode van die tijd. De rechte lijnen maakten plaats voor slingerende paden, er werden grillig gevormde vijvers uitgegraven met een eilandje en er kwamen zichtlijnen over de vijvers en de open ruimten. Er is nooit een ontwerpkekening van het park gevonden. Wel is bekend dat hovenier/tuinarchitect Gerrit Vlaskamp (1834-1906) in 1871 en 1872 de beplanting voor de tuin heeft geleverd. Ook wordt de meer bekende tuinarchitect H. Copijn als mogelijk ontwerper genoemd.

Ten tijde van bewoner Onno Joost Quintus kwam de buitenplaats tot grote bloei. Hij was een hartstochtelijk plantenliefhebber. In zijn kassen kweekte hij allerlei soorten planten waarmee hij prijzen won op (inter) nationale tentoonstellingen. Samen met zijn tuinbaas, Jan Streurman, maakte hij de buitenplaats tot een lust voor het oog met veel bloemen en exotische bomen en struiken.

Rond 1957 werd het park eigendom van de gemeente Groningen en tot een openbaar wandelpark ingericht. Daartoe werden er extra toegangen gemaakt, de paden verhard en de beplanting versoberd. Wel bleven de lindelaan, de vijvers en een deel van de grachten bestaan. Op de landerijen rondom de boerderij werden flats en appartementen gebouwd. Later geplante watercypressen (*Metasequoia*'s) ontnemen wel het zicht op het huis. Ten zuiden van het huis staat een grote plataan.

Muskuskruid

(*Adoxa moschatellina*)
Steenbreekfamilie, Saxifragaceae, geslacht: *Adoxa*

Muskuskruid behoorde vroeger tot de steenbreekfamilie, maar nu vormt hij in zijn eentje de muskusfamilie. De bloemen vormen een groengeel kubusje. De topbloem heeft meestal 4 bloemblaadjes en 8 meeldraden, de andere zijn gewoonlijk 5-talig. Aan de stengel twee bladen tegenover elkaar. Uit de wortelstok schieten in drieën verdeelde bladen op, elk derdedeel weer diep ingesneden. De bloem wordt door vliegen bezocht. De wortelstok is spierwit en als uit kralen aaneengeregen. De plant brengt zelf zijn rijpe vruchten in de grond, door de vruchtsteel sterk te krommen. De botanische naam komt van het Griekse *adoxos*, 'duister, zonder roem' en van *moschos*, 'muskus', naar de geur die de plant verspreidt bij vochtig weer.

Bloeitijd

maart - mei

Locatie

huis en park Groenestein

Reputatie

onaanzienlijk; toch werd de geur vroeger ingezet om te verleiden en betoveren.

FLORA bij Groenestein

Buitenplaats Zandvoort (+), Winschoterdiep bij Groningen

Zandvoort is de eerste buitenplaats waarvan bekend is dat Lucas Pieters Roodbaard (1782-1851) - dé tuinarchitect van buitenplaatsen - er als hovenier werkzaam was. In 1807 woonde en werkte hij bij de eigenaren-bewoners van de buitenplaats, Jan Ernst Willem van Gesseler (1767-1836) en zijn vrouw Hermanna Cornelia Keiser (1770-1840). Zandvoort lag aan de oostzijde van het Winschoterdiep even buiten Groningen. Van Gesseler had kort daarvoor in 1805 de borg Nijenstein te Zandweer verkocht, die hij van zijn ouders had geërfd.

Vanaf Zandvoort, dat vlak bij – een *kwartier buiten* - de stad Groningen lag, was zicht op het landgoed Groenestein te Helpman. Het buiten lag in de directe omgeving van Huis Voorveld in Haren en de stadstuin van de familie De Ranitz tegenover het Sterrebos in Groningen. Het is aannemelijk dat Roodbaard in de periode dat hij bij de familie Gesseler werkte bekend was met en mogelijk zelfs betrokken was bij de ontwikkelingen op deze buitens, zoals de landschappelijke aanleg van de stadstuin van S.M.S. de Ranitz en zijn vrouw E. Tjassens.

42

43

Zandvoort

* De Procuress L. VERSTIEGH en ZONN in alle, gedrukt ten eerste publiek by Kuyper in verloop van een zeer aangename BUITENPLAATS, ZANDVOORT genaamd, gelegen aan de Trekvaart buiten het Klein Poortje, met een kwartier van van Groningen, en door Mevrouw de Wed. wylen den Heer Major STEINMETZ in Eigendom wordt aangeboden, bestaande in een kapitale logeabele HEEREN BEHUIZINGE van vier vertrekken, benevens Keuken, Waschkamer, ruime Kelder, Stalling voor Paarden en Koeijen, Hoveniers Woning, een fraay Zomerhuus aan de weg, als mede zeer wel aangelegde, geëxtendeerde TUIJN daar in een omringde in de laatste Vertheening, Alleen, Bestijgt de Vischvijvers, en de ziele door de Gezelligheit op welke in de voortijd is opgevoerd en nu worden geest, en kan hier over 2 1/2 goud 1/2 bijeen haan.

Advertentie
Ommerlander krant

Zandvoort

Uit het kadastraal minuutplan blijkt dat Zandvoort een perceel was waar twee grote gebouwen en drie kleine schuren of huisjes op stonden. Het buiten werd tussen 1800 en 1803 verscheidene malen door kapitein Steinmetz te huur aangeboden in de Ommelander Courant. Zijn weduwe verkocht het buitengoed in 1810. In de advertentie staat Zandvoort omschreven als:

“Een zeer aangename BUITENPLAATS, ZANDVOORD genaamd, gelegen aan de Trekvaart buiten het Kleine Poortje, ruim een kwartier van Groningen, zo door Mevrouw de Wed. wylen den Heer Major Steinmetz in Eigendom wordt gepofideerd, bestaande in een kapitale logeabele HEEREN BEHUIZINGE van vier vertrekken, benevens Keuken, Waschkamer, ruime Kelder, Stalling voor Paarden en Koeijen, Hoveniers Woning, een fraay Zomerhuus aan de weg, als mede zeer wel aangelegde, geëxtendeerde TUIJN daar in Broeybakken met Raams en een grote menigte exquifite Vruchtboomen, Alleen, Boschjen en Vischvijvers, enz.”

Roodbaard woonde zeer waarschijnlijk op het buiten in de hovenierswoning. Bijzonder is de omschrijving van de aantrekkelijke aanleg van de tuin. De broeibakken met ramen duiden er op dat er ook gewassen en planten werden gekweekt. De visvijvers komen we onder andere in de moestuin van Ropta State te Wijnaldum (Harlingen) tegen, het meest westelijk gelegen park van Roodbaard (aanleg 1832). Ook de bijzondere vruchtbomen horen bij de aanleg van Roodbaard. Daarmee wordt aangegeven dat de tuin ook werd gebruikt als nutstuin voor het verbouwen van groente, het telen van fruit en het kweken van vis. Het huis en de tuin zijn sinds lang niet meer aanwezig. Ter plaatse ligt nu een industrieterrein, het buiten lag links van het bedrijf aan de Gideonweg 3.

11

De Ranitztuin

**Stadstuin De Ranitz (†),
Hereweg te Groningen**

De stadstuin van familie De Ranitz werd voor het eerst afgebeeld op het Kadastraal Minuutplan (opgemaakt in 1821). Hierop is - aan de oostzijde van de Hereweg en tegenover het Sterrebos - een huis met tuin en tuinhuis zichtbaar.

De eigenaar van deze tuin was Sebastiaan Mattheus Sigismund de Ranitz (1757-1829), in 1793 getrouwd met Edzardina Johanna Tjassens (1767-1848). Hij behoorde tot de notabelen van Groningen en had als hoofdontvanger der indirecte belastingen in Groningen en Drenthe een belangrijke bestuurlijke functie. Omstreeks 1818 liet hij op 61-jarige leeftijd de tuin aanleggen. In dit jaar kocht De Ranitz namelijk een stuk grond van de eigenaren van de nabijgelegen Papiermolen.

Dat de tuin juist op deze plek werd aangelegd, heeft waarschijnlijk te maken met het Sterrebos, dat in 1765 door de Groninger stadshovenier J.C. Becker werd aangelegd. Pas in 1882-1883 werd het bos naar ontwerp van de gebroeders Zocher in Engelse landschapsstijl gewijzigd en aan de zuidkant uitgebreid. Over het precieze tot stand komen van de stadstuin van De Ranitz is weinig bekend, maar de landschappelijke stijl van de tuinkoepel doet vermoeden dat er een tuinarchitect of hovenier bij betrokken is geweest.

44

45

Ranitztuin,
1821

Ranitztuin,
1853

Ranitztuin,
1927

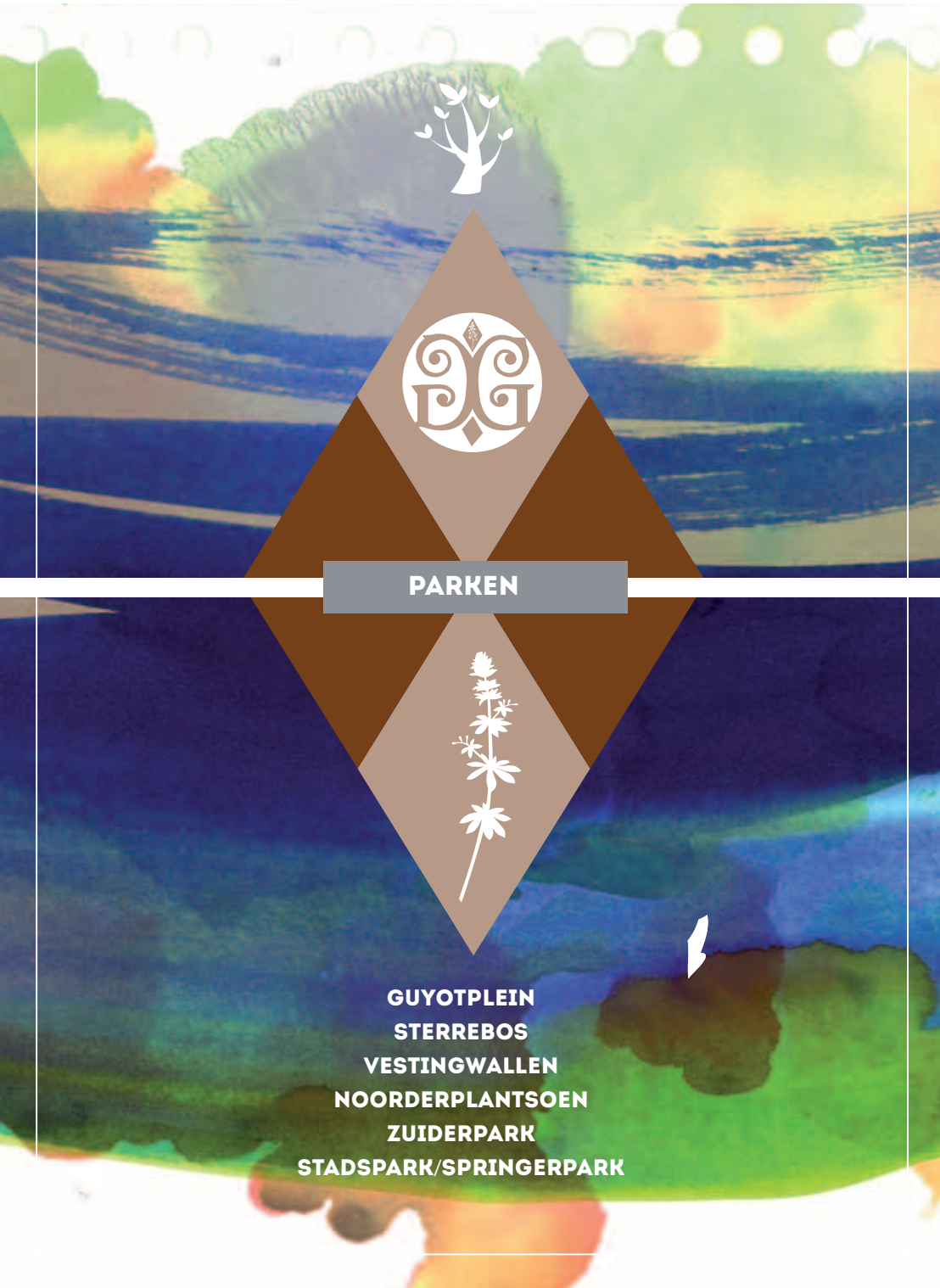
De typologie lijkt namelijk rechtstreeks te zijn overgenomen uit G. van Laar's Magazijn van Tuinsieraden (1802), dezelfde koepel als ook bij Ropta State in Wijnaldum en Haersmastate in Buitenpost is geplaatst. De koepel werd in 1818 tegenover de middelste laan van het Sterrebos geplaatst.

Historische kaarten geven de indicatie van ronde perken en enkele solitaire bomen, die in de tuin aanwezig waren.

In 1863 werd de kavel door zoon Gijsbert Hendrik de Ranitz verkocht aan Dr. Gozewinus Acker Strating, die zijn tuin met tuinhuis even verderop moest verkopen in verband met de aanleg van de spoorlijn Groningen-Meppel. Hij gaf zijn nieuwe tuinmanswoning de toepasselijke naam 'Spoorwijk': die naam prijkt nu boven de deur van de tuinkoepel. In 1964 werden door de aanleg van de Zuidelijke ringweg de tuin en woning met de grond gelijk gemaakt. De tuinkoepel werd naar de oostzijde van de Hereweg - aan de rand van het Sterrebos - verplaatst. Van de tuin is nog een kleine strook bewaard gebleven, die opgevuld is met plantsoengroen. Deze strook heeft nog een licht glooiend verloop.

PARKEN

**GUYOTPLEIN
STERREBOS
VESTINGWALLEN
NOORDERPLANTSOEN
ZUIDERPARK
STADSPARK/SPRINGERPARK**

12
Guyotplein

Het Guyotplein en de Ossenmarkt vormen samen een groot plein net buiten de Diepenring ten noorden van de binnenstad van Groningen. Beide pleinen zijn aangelegd in het begin van de 17e eeuw en worden van elkaar gescheiden door de Nieuwe Boteringestraat. Op de geplaveide Ossenmarkt vond tot 1892 tweemaal per jaar, in juni en november, de beestenmarkt plaats. De overzijde van het plein werd aangeplant met bomen en kreeg de naam 'Beplante Ossenmarkt'.

Naast hoog opgeschoren linden aan de randen was de binnenruimte ingericht met ronde en halfronde perken. Hier konden welvarende dames en heren van de herenhuizen uit de omgeving flaneren. Sinds 1890 heet het plein Guyotplein. Het is vernoemd naar de stichter van het eerste Nederlandse doveninstituut, de Waalse predikant Henri Daniël Guyot (1753-1828).

Aan het Guyotplein en de Ossenmarkt lieten rijke Groningers voornamelijk huizen bouwen. Hier woonden burgemeesters en invloedrijke personen. Guyot woonde aan het begin van de 19e eeuw in het pand op nummer 3 (noordwestzijde, in de hoek). Naast de 17e-eeuwse directeurswoning verrees schoolgebouwen en een internaat. Het Guyotinstituut was hier tot 1986 gevestigd. Op nummer 4 is nog een gedenksteen te zien.

op het guyotplein

Tripmadam

(*Sedum rupestre* /
Sedum reflexum)
Vetplantenfamilie,
Crassulaceae

Bladen rolrond met een spits puntje en onder de aanhechtingsplaats een verlengstukje. Zeldzaam, maar aanwezig in het riviereengebied en bij de Overijsselse Vecht en de Dinkel. Ook op enkele plekken in Zuid-Limburg. Elders alleen verwilderd. De soortnaam *reflexum* betekent teruggebogen. De soort werd ook al eens 'cleyn donderbaert' gedoopt, en *tripmadam*. Die laatste is vermoedelijk van het Franse 'triquemadame' afgekeken. In het Engels wordt zowel 'prickmadam' als 'stone orpine' of 'crooked yellow stonecrop' gebruikt, en in het Duits wordt het meestal Felsen-Mauerpfeffer genoemd oftewel rotsmuurpeper. De plant is waardplant (d.w.z. heeft bestanddelen die voor de groei en vermeerdering van een organisme nodig zijn) voor de bergvlinder *Parnassius Apollo* en de nachtvlinder *Acronicta Euphorbiae*.

Bloeitijd

juni - augustus

Locatie

Guyotplein

Reputatie

staat geweldig mooi op een mos-/sedumdak!

In 1829, een jaar na het overlijden van Guyot, werd ter ere van hem een monument met zijn beeltenis midden op het plein geplaatst. Beeldhouwers vader Charles en zoon Jean Francois Sigault kregen de opdracht voor het ontwerp van het monument. Zij gebruikten diverse symboliek in het kunstwerk. De asurn met de vlam er bovenop symboliseert de dood. De kroonlijst van waterbladeren duidt op tranen van verdriet. De omgekeerde toortsen en gevleugelde zandlopers staan voor de vergankelijkheid van het leven. De slang die in zijn eigen staart bijt, is een bekende verwijzing naar de eeuwigheid. De lauwerkrans rond het portret verwijst naar eeuwige roem.

Beide pleinen waren oorspronkelijk rondom beplant met een rechthoek van lindebomen. De stadshovenier had de opdracht gekregen om de bovenzijde van de lindebomen aan de binnenzijde te laten groeien totdat ze de lindebomen aan de andere zijde van het pad raakten. Onder het bladerdak konden de welvarende dames hun blanke huid behouden door in de schaduw van de lindebomen te wandelen.

Ook nu nog omzomen lindebomen het Guyotplein. In deze inheemse bomen leven tientallen soorten insecten. Daarnaast trekt de rijke nectarbloei een grote hoeveelheid vliegende insecten aan. De ruime boomkronen bieden veel kansen voor vogels. De monumentale boom in het midden van het plein is een bonte esdoorn, geplant rond 1890.

Guyotplein
Doofstommen Instituut
1835

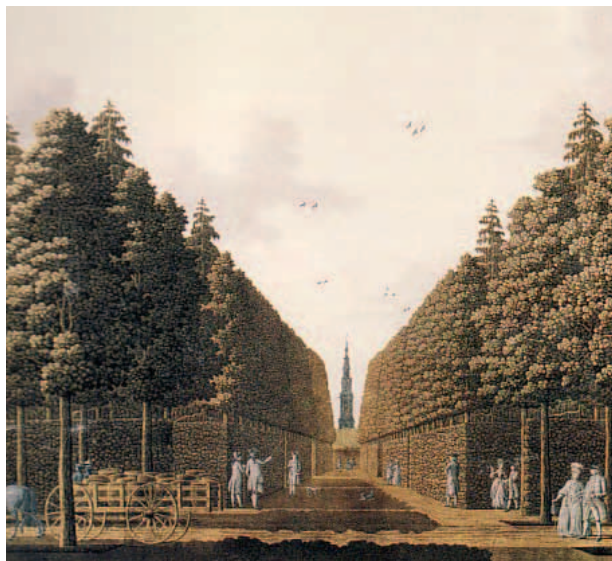
13

Sterrebos

Het vrijwel vierkante Sterrebos is het oudste bos van Groningen. Het is in 1765 aangelegd als wandelpark tussen de stadsmuren en de Helperlinie, een verdedigingswerk ten zuiden van de stad. Het kwam te liggen op de locatie van de in 1692 geslechte Kemkersberg. Stadshovenier J.C. Becker ontwierp op een vrijwel vierkant terrein aan de oostzijde van de Hereweg een symmetrisch bos met een open ruimte in het midden. Door het park liepen acht rechte lanen in alle richtingen, zodat ze een ster vormden. Vanaf de middenas is naar het noorden zicht op de Martinitoren. De lanen waren onderling door kruispaden met elkaar verbonden. Sterrebossen waren in de 18e-eeuw zeer populair. De vorm maakte het bos zeer geschikt voor de jacht: als de jager in het midden van de ster stond, kon hij zijn prooi niet missen.

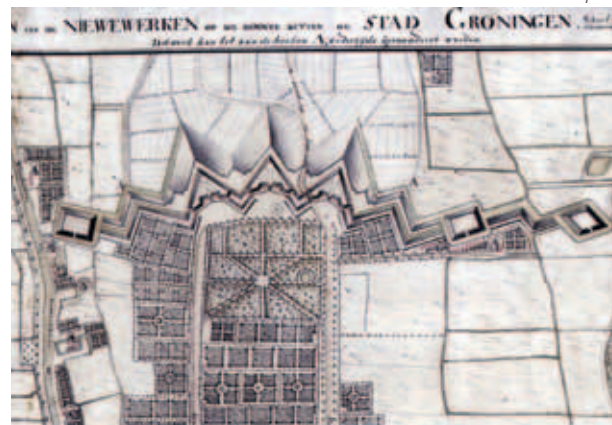
Becker reisde stad en land af voor de aanschaf van de juiste bomen en telgen. Hij liet de bomen per boot en wagen naar Groningen vervoeren. Langs de paden plantte hij hoog opgeschoren lindebomen met daartussen beukenhagen, volledig volgens de Franse mode van die tijd. Verder pootte hij beuken, eiken, berken, esdoorns en elzen. Er staan nog steeds enkele majestueuze wintereiken, groene en bruine beuken, iepen en esdoorns uit de beginperiode van het park. Deze bomen trekken typische bosvogels aan.

52

Sterrebos, 1786

53

Sterrebos, 1890 bruggetje en watertoren

Sterrebos,
met de Linie van Helpman

De bosuil broedt hier 's winters vrijwel jaarlijks. Verder zijn er veel zangvogels. Die waren er in de 19e eeuw ook al in groten getale, gezien het opmerkelijke verbod op het vangen van vinken en nachtegalen in het Sterrebos. De vogeltjes werden verkocht als eetbare handelswaar. In combinatie met de nog door Becker aangelegde vijverpartij zorgen de bomen voor een bosmilieu van bijzondere kwaliteit. In het bos huist de dichtste concentratie rosse vleermuizen van de stad en één van de grootste blauwe reigerkolonies van Nederland. Ook planten eekhoorns zich hier voort.

In 1883 ging het park op de schop en werd het vergroot. De stad kocht een stuk grond van het ontmantelde vestingwerk de Helperlinie om het Sterrebos verder uit te breiden. De bekende landschapsarchitect L.P. Zocher uit Haarlem maakte een ontwerp in Engelse landschapsstijl. Het ster-vormige lanenstelsel werd veranderd in een stelsel van slingerpaden. Aan de zuidzijde van het bos werd het water van de Helperlinie omgevormd tot een slingerende waterpartij, waarbij de vrijkomende grond werd gebruikt voor glooiende taluds. Er kwamen zichtlijnen, fraaie perspectieven, glooiende grasvelden en vloeiende overgangen. De brug is als blikvanger in het midden van de vijver geplaatst. Er werden talrijke bloeiende heestersoorten aangeplant. Vandaag de dag kent het bos een rijke stinsenflora met Oosterse sterhyacinten, bosgeelster, holwortels, vingerhelmbloemen en knopige ooievaarsbek.

Ook na de herinrichting wandelde de Groninger burgerij graag over de Hereweg naar het Sterrebos. Langs de route werden vanaf de Parkweg iepen en beuken geplant, die met hun hoge en brede kruinen voor schaduw zorgden. Een enkele iep of beuk uit die tijd staat nog langs de route tussen de stad en het Sterrebos.

Het Sterrebos is het oudste recreatieve park van Groningen. Het was populair bij de Stadgers; zo kon men flaneren over de lanen en 's zomers op zondagmiddag naar uitvoeringen luisteren in de muziekkoepeel, van muziekkorpsen van de Groninger schutterij. Rond het park lagen uitspanningen als Waterloo en 't Boschhuis. Gaandeweg kwam het Sterrebos dichtertegen de groeiende bebouwing van de stad aan te liggen. Aan de rand van het bos verrees aan de Hereweg de eerste watertoren van Groningen. Verder naar het zuiden toe werd een gevangenis gebouwd, de Van Mesdagkliniek, naar ontwerp van architect J.F. Metzelaar. Later volgde nog de Rabenhauptkazerne aan de overzijde van de Hereweg. In 1964 splitste de aanleg van de zuidelijke ringweg het Sterrebos in twee delen, waarvoor een derde deel van het bos werd gekapt. Rond 1970 veranderde de aanblik van het bos door de bouw van een enorm kantorencomplex op de afgegraven Kempkensberg. In de zeventiger jaren werd op de plek van de gesloopte watertoren het Joods Monument van kunstenaar Edu Waskowsky geplaatst.

Sterrebos

Oosterse Sterhyacint

(*Scilla siberica*)

Liefamilie, Liliaceae, geslacht: Scilla

Uit de bol komen slechts twee bladen en één bloemstengel. Stengel aan één zijde vlak, aan de andere bol, meestal langer dan de bladen. Aan elke stengel 1-3 bloemen aan afstaande of knikkende stelen. Voor het natuurlijke verspreidingsgebied wordt meestal, zoals de soortaanduiding *siberica* al aangeeft Siberië opgegeven, maar ten minste één bron ontkent dat ten stelligste en geeft Midden-Rusland op. Heukels' Flora van Nederland noemt Zuidoost-Europa en Klein-Azië als oorspronkelijk verspreidingsgebied. Gedurende de winter is de plant niet meer dan een vingerdikke bol. Al vroeg in het voorjaar komen hier dunne bladen uit. De stervormige bloemen bloeien in het voorjaar en in de zomer is er niets meer van het plantje te zien.

Bloeitijd

maart - april

Locatie

Sterrebos en
Noorderplantsoen

Reputatie

gewilde voorjaarsplanten bij
tuinliefhebbers

FLORA

in het sterrebos en noorderplantsoen

oosterse
sterhyacint

14

Vestingwallen

Sinds de middeleeuwen omringden stadsmuren met her en der een dubbele gracht de stad Groningen. Op sommige plaatsen was de muur een meter dik en waarschijnlijk zo'n vier meter hoog. Maar twee eeuwen later waren de stadsmuren niet meer bestand tegen kogels van het nieuwe geschut. Het stadsbestuur besloot om een hoge aarden wal ter verdediging aan te leggen. Tussen 1608 en 1624 verrees een bolwerk rond de stadsmuur, met stenen toegangspoorten en zeventien vijfhoekige dwingers, omgeven door een gracht. Richting het zuiden, noorden en deels westen lag het nieuwe verdedigingswerk een stuk buiten de stadsmuren, waardoor de stad ruimte had om te groeien.

De vestingwallen waren een geliefde plek om te wandelen. Vanaf de wallen was het uitzicht over de landerijen erg fraai. Voor de stadjer, die zich moest voortbewegen door nauwe en volle straten, was het uitzicht over de groene velden een verademing. Op de wallen stonden bomen en doornstruiken, zoals de meidoorn. Op de verhogingen aan de zuidkant van de stad waren singels met iepen aangeplant. Favoriet bij veel stedelingen was een wandeling naar het verdedigingswerk de Helperlinie, aan de zuidkant van de stad. Langs de Hereweg waren iepen en beuken geplant, tot aan de vestingwerken toe. Onderweg konden men een ommetje maken over de Zuiderbegraafplaats of via het Sterrebos.

56

57

Buiten Apoort vanaf het westen

De stad beschikte ruim 250 jaar over genoeg ruimte om uit te breiden. Maar in het midden van de 19e eeuw belemmerden de vestingwallen de stad om verder te groeien. Het aantal inwoners was gestegen en er heerste woningnood. Handel en nijverheid konden geen kant meer op. Met vreugde werd dan ook gereageerd op de Vestingwet van 1874: de vestingwallen mochten worden geslecht.

Een zeer groot deel van de voormalige bolwerken werd bestemd als park. Tegen de grachten aan waren plantsoenen ontworpen; groene zones om te wandelen, waarvan het Noorderplantsoen de grootste was. Op de voormalige vestingwerken aan de zuidkant van de stad werd de Zuidsingel aangelegd; een brede, groene laan met aan de stadzijde herenhuizen en aan de zuidkant vrijstaande villa's. Later werd de singel omgedoopt tot Rade-, Here-, Ubbo Emmius- en Praediniussingel. De singels werden aangeplant met kastanjebomen. De groene middenberm werd opgeluisterd met siervazen. Verder staat op het Hereplein een monumentale vleugelnoot. In het voorjaar kleuren de singels door de vele voorjaarsbollen. Aan de Heresingel staat het kunstwerk 'Der Baum' van Armando, een monument voor de Groninger drukker en kunstenaar Hendrik Nicolaas Werkman, die aan het eind van de Tweede Wereldoorlog werd gefusilleerd.

15

Noorderplantsoen

Het Noorderplantsoen ligt op de 17e-eeuwse vestingwerken van de stad Groningen. Na de Vestingwet van 1874 mochten de knellende verdedigingswallen worden ontmanteld en kon de stad uitbreiden om de groeiende bevolking te huisvesten. In hoog tempo werden de wallen afgegraven en de stadspoorten gesloopt. Aan de noordwestkant van de stad, in het gedeelte tussen het Reitdiep en het Boterdiep, werd een romantisch wandelpark aangelegd, dat aanvankelijk Noorderpark werd genoemd.

In 1880 begon de aanleg van het middelste gedeelte van het park, tussen de Grote Kruisstraat en de Nieuwe Boteringestraat. Het was ontworpen in Franse stijl door de stadsarchitect J.G. van Beusekom. De vijver die hij in het midden van het plantsoen had gesitueerd, werd in 1912 verder aangekleed en voorzien van een natuurstenen rand met trappen en siervazen, naar een ontwerp van de toenmalige directeur Gemeentewerken J.A. Mulock Houwer (1857-1933). In 1881 volgde de aanleg van het oostelijk deel van het terrein, tussen de Nieuwe Ebbingestraat en de Nieuwe Boteringestraat, waarvoor plantsoenopzichter P.H. Harreveld het bescheiden ontwerp tekende. Vanaf 1882 was het grootste deel van het park aan de beurt. Het ontwerp is afkomstig van tuin- en landschapsarchitect H. Copijn in Engelse landschapsstijl. Kenmerkend zijn de slingerende paden, lange zichtlijnen, glooiende grasvelden, vijvers en

58

59

Noorderplantsoen,
circa 1955

de hoogteverschillen die tot meer dan tien meter oplopen. Copijn maakte bij de aanleg gebruik van de deels nog bestaande vestinggrachten en oude wallen. Deze zijn nog herkenbaar aan de vorm van sommige vijverpartijen en de heuvels. Het werk van Copijn sloeg zó aan dat hij het gedeelte tussen de Kerklaan en de Moesstraat in de Engelse landschapsstijl mocht aanpassen.

Copijn gebruikte voor de beplanting een grote variëteit aan boom- en heester-soorten. Samen met de ruime vijvers met schoon water, de open plekken met gras en de dichte beplanting droeg dit bij aan een grote biodiversiteit in het Noorderplantsoen. Opvallend is de rijke stinsenflora. Vooral de bosgeelster en de gele anemoon komen hier veel voor. In het park staan meer dan vijftig verschillende boomsoorten, waarlangs een speciaal bomenpad is aangelegd. Er zitten zeldzame exemplaren tussen, zoals de Perzische eik en de hopbeuk. Bij de bomen zijn naambordjes geplaatst. De dikste boom van de stad, een schietwilg, staat bij de oostelijke ingang van het plantsoen bij de Nieuwe Ebbingestraat.

In het park zijn vele vogelsoorten aanwezig. Ook komen er zes soorten vleermuizen voor. Voor de vleermuizen was in 1998 een onderkomen aangelegd in een deel van de gewelfde tunnel die nog was overgebleven uit de tijd van de vestingwerken. Deze tunnel, het Sikkenspoortje genoemd, liep tussen de stad en het pad langs de vestinggracht door een wal die de Kattenberg heette. De achttien meter lange doorgang is in het verleden in gebruik geweest als werk- en opslagplaats voor een schilder en de plantsoenendienst. De vleermuizen bleken de tunnel iets te warm te vinden en huizen sindsdien liever elders in het Noorderplantsoen.

Ansichtkaart Noorderplantsoen

Het Noorderplantsoen was van begin af aan een populair wandelpark. Daarnaast trokken de zondagse concerten, die in de stenen muziekkoepeel uit 1905 werden gegeven, veel publiek. De koepeel was tevens een ontwerp van Mulock Houwer. Toeschouwers en wandelaars kochten versnaperingen bij een kleine houten kiosk bij de centrale vijver, die aan het begin van de 20e eeuw werd verbouwd tot 'Melksalon Vredewold'. In 1930 verrees op deze plek een paviljoen naar een ontwerp van stadsbouwmeester Siep Bouma. Om de natuurwaarden van het plantsoen te behouden werd in 1967 een deel van het Noorderplantsoen – tussen de Leliesingel en de Nassaulaan – voor alle gemotoriseerd verkeer gesloten. Na een referendum volgde in 1994 de rest van het plantsoen. Daarna liet de gemeente het Noorderplantsoen restaureren waardoor de opzet in de Engelse landschapsstijl werd hersteld. Dichtgegroeide delen werden weer open gemaakt, zichtlijnen werden hersteld, later geplante, niet passende bomen werden gekapt en de padenstructuur verbeterd en geaccentueerd. De uitvoering van deze restauratie was in handen van landschapsarchitect Jörg Copijn.

Holwortel

(*Corydalis cava* (*Corydalis bulbosa*)) Duivekervelfamilie, Fumariaceae, Helmbloem, *Corydalis cava*

Onder elke bloem een gaafrandig schutblad; de spoor stomp en niet omhoog gekromd; de knol is komvormig uitgehold en onregelmatig, soms ook van binnen hol. Geen schub aan de stengel. De bladeren zien er wat groenig-blauwig uit. De rozetbladeren zijn symmetrisch samengesteld, de stengelbladeren zijn asymmetrisch. De planten zijn of roodpaars bloeiend of wit bloeiend. Per groeiplaats kan de overheersende bloemkleur weer een andere zijn. De bloem is vergroeidbladig: ze vormen een soort buis waarin de stamper en meeldraden liggen. Wanneer een insect op de zijdelingse bloembladen gaat zitten, veren ze naar beneden waardoor de meeldraden naar buiten buigen en het stuifmeel op het insect deponeren. Het zaad heeft een mierenbroodje, waardoor het door mieren verspreid wordt.

Bloeitijd

april - mei

Locatie

Noorderplantsoen

Reputatie

hypnotiserend!

FLORA

in het noorderplantsoen

16

Zuiderpark

Het Zuiderpark, gelegen tussen het Verbindingskanaal en de Parklaan, werd tussen 1880 en 1905 aangelegd. Het gebied moest eerst worden opgehoogd, omdat het na de belegering van Bommen Berend in 1672 was afgegraven om eventueel onder water te kunnen worden gezet bij vijandelijke dreiging. Om het terrein weer te kunnen ophogen, werd grond van het uitgegraven Verbindingskanaal, de voormalige zuidelijke stadsgracht, gebruikt. Ook werd aarde aangevoerd van het geslechte verdedigingswerk de Helperlinie.

Architect B. Brouwer maakte een plan voor de inrichting van het vrijgekomen gebied. Zo plande hij hier eerst een ziekenhuis. Maar het werd in plaats daarvan een villapark, waarvoor J.G. van Beusekom, stadsbouwmeester van Groningen, het stratenplan ontwierp. Het parkje werd aangelegd in de vorm van zes eilanden van verschillende grootte. Villa's en herenhuizen kwamen aan bochtige wegen te liggen, door een ijzeren hek afgescheiden van de openbare weg. De eerste villa's werden gebouwd in eclectische en classicistische bouwstijlen, de latere in neorenaissance en Jugendstil. Gefortuneerde burgers en notabelen uit de binnenstad betrokken de ruime woningen aan het Zuiderpark.

64

65

Zuiderpark

Zuiderpark

Zuiderpark

De Parklaan was oorspronkelijk een zandpad dat langs het afgegraven gebied lag. Het pad liep evenwijdig aan het bastion, de Oosterdwinger, aan de andere kant van de stadsgracht. Ten zuiden van dit pad mocht niet worden gebouwd. Er stond wel een herberg voor het opvangen van gestrande reizigers als de stadspoort 's avonds gesloten was. Later werden langs het zandpad loofbomen geplant, vandaar de naam 'Onder de Boompjes'. De officiële naam was 'Singelweg'. Na 1880 heette het de Parklaan, waaraan een gesloten huizenwand werd gebouwd om het zicht op de sociale woningbouw in de achterliggende Brandenburgerbuurt te ontnemen.

In 1883 legde de gemeente het plantsoen aan, een ontwerp van tuinarchitect Harreveld. Nog steeds is zowel in de tuinen als het openbare groen een grote variëteit aan bomen, heesters en struiken aanwezig. Deze trekken veel insecten aan, die op hun beurt voor voedselzoekende, broedende en trekkende vogels zorgen. In het park komen bomen voor als beuk, es, berk, plataan, robinia, watercypres, atlasceder, Japanse notenboom (ginkgo), verschillende prunussoorten en tulpenboom. De oudste plataan werd in 1896 geplant. Een rij fraaie lindebomen omzoomt het gehele park. In de lindebomen langs de Parklaan zitten in het najaar zwermen spreeuwen die op trektocht naar het zuiden zijn. Opvallend is het grote aantal gierzwaluwen, dat in de vroege zomer boven het park vliegt om vliegende insecten te vangen. Verder zijn er dwergvleermuizen, laatvliegers en veel egels.

In 1986-87 werd ternauwernood voorkomen dat het Zuiderpark werd gesloopt om plaats te maken voor kantoren.

17

STADSPARK/SPRINGERPARK

Het Springerpark is het oudste deel van het Stadspark en is aangelegd in de periode 1909 en 1926. Toenmalig directeur Gemeentewerken van de stad J.A. Mulock Houwer (1857-1933) maakte een plan voor een volkspark, waarin een renbaan, een kinderspeelsterrein en de al bestaande ijsbaan aan de Paterswoldseweg waren opgenomen. De Haarlemse tuin- en landschapsarchitect L.A. Springer (1855-1940) werd aangetrokken voor het ontwerp en de uitvoering. Hij tekende een park in Engelse landschapsstijl met vloeiende lijnen, een grote vijverpartij, afwisseling tussen open en besloten plekken en fraaie boomcomposities. Het romantische ontwerp is nog steeds herkenbaar. Fraaie doorzichten, zitbanken en bruggetjes, de padenloop, de grote vijver met aangrenzende gazons en het terras met de trappen bij het paviljoen zijn nog groten-deels in originele staat.

Het initiatief voor de aanleg van het volkspark kwam van een aantal notabelen onder voorzitterschap van industrieel en geldschieter J.E. Scholten. In het park konden arbeiders recreëren en genieten van het groen. Tegelijkertijd was het een evenemententerrein en kon er worden gesport; van atletiek tot handbal, van korfbal tot hockey. Centraal in het Springerpark stond het paviljoen van de hand van Mulock Houwer, dat werd geopend in 1926.

Het Stadspark is groot: oorspronkelijk was het ongeveer 1400 meter lang en circa 300

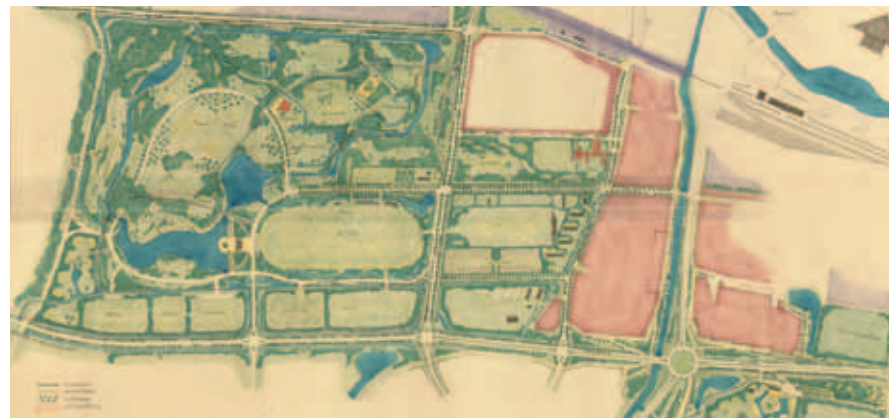
66

67

Springerpark, monument

Schets Stadspark, 1954

meter breed. Op de plattegrond van het park is goed te zien dat het ontwerp uit drie delen bestaat. Het Springerpark ligt in het westen. Het middelste deel bestaat uit een ovaal drafbaan met een evenemententerrein. Meest oostelijk, bij de ijsbaan, was een kinderspeelsterrein ingericht. Door de omvang van het park biedt het een enorme diversiteit aan soorten groen. In het oudste deel van het Springerpark staan nog enkele historische bomen. Omdat de ondergrond bestaat uit natte veengrond zijn er niet veel echt grote bomen. De dikke veenlaag heeft maar een beperkte draagkracht. Het mineraalrijke kwelwater in een deel van het park zorgt voor een rijke flora en fauna, die de ecologische waarde van het gebied versterken. Het park wordt doorsneden door vele slootjes die verrassend helder zijn. Langs de lanen en wandelpaden groeien planten als daslook en boshyacinten. Bloeiende struiksoorten als de Rododendron, de prachtframboos en de gele kornoelje zijn vooral langs de paden aan te treffen. Er komen maar liefst 53 soorten vogels voor.

Ten westen van het Stadspark lagen sinds 1918 volkstuinten. Ze werden aangelegd op initiatief van J.E. Scholten, die nog steeds met een monument aan de Concourslaan wordt geëerd. Het monument is een ontwerp van Mulock Houwer en werd in 1931 door weduwe Scholten onthuld. Het volkstuintencomplex verhuisde bij de aanleg van de camping naar de andere kant van de Campinglaan. Aanvankelijk verhuurde de gemeente Groningen de volkstuinten, later werd dit door zelfstandige verenigingen overgenomen.

De aanleg van het Springerpark nam ruim dertien jaar in beslag. In de winter van 1913 ging de eerste spade de grond in. Een handjevol ingehuurd werklozen van het gemeentelijke 'Centraal Bureau voor Werkverschaffing en Armenzorg' deden de

eerste twee winters wat graafwerk. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zette het 'Comité voor Bemiddeling en Steun' een groter aantal werklozen aan het werk. Op het hoogtepunt werkten er ongeveer vierhonderd mannen. Veel tewerkgestelden wisten niet dat het een volkspark was waar ze zo hard aan werkten, maar dachten dat het park alleen bestemd was voor de elite.

In 1920 was de grote vijver gereed, waarin veel Stadgers regelmatig zwommen. De feestelijke opening van de drafbaan volgde op 28 augustus 1922, tijdens de viering van 250 jaar Gronings Ontzet. Koningin Wilhelmina bezocht samen met haar familie de grote landbouwtentoonstelling op het evenemententerrein. Tussen 1925 en 1928 werd het park aan de kant van de Paterswoldseweg uitgebreid met een arboretum, een bomen- en heesterverzameling van meer dan 350 soorten. Een groot deel van de oorspronkelijke beplanting staat er nog steeds, al had het park wel veel schade opgelopen tijdens de Duitse bezetting. Veel bomen werden gekapt en verdwenen in de kachels van de Groningers. Voor de aanleg van een antitankgracht was een deel van het park omgespit, dwars door het handbalveld, de Noorderlaan en de renbaan heen. Vanwege de natte bodem lag een loopgravenstelsel boven de grond. Na de oorlog had het park een grondige restauratie nodig, wat mede de reden was dat de Vereniging Stadspark het park in 1948 overdroeg aan de gemeente Groningen.

In 1957 werd het Stadspark uitgebreid met een kampeerterrain en een extra plantsoen. In de jaren zestig van de vorige eeuw volgden een rolschaatsbaan, kinderboerderij, heuvel, speelwerktuigen, een speelweide, volièren en een botanische tuin. Dit deel werd aangelegd in een andere sfeer dan het Springerpark. Er werden meer inländse planten aangeplant, en bovendien meer

68

69

Stadspark

Stadspark

Stadspark

gebruiksgroen dan kijkgroen. Daardoor doet het wat natuurlijker aan. In de heemtuin zijn veel stinsenplanten aanwezig, waaronder bosanemonen, gevlekte en Italiaanse aronskelken, damastbloemen, lievevrouwebedstro, groene ossentong, struisvarens, vingerhoedskruid, slanke sleutelbloemen en beemdooievaarsbek.

Stedelijke ontwikkelingen in de omgeving en een nieuwe kijk op de functie van stadsparken leidden in de jaren negentig van de vorige eeuw tot een grondige herinrichting van het Stadspark. De ijsbaan verhuisde naar de oostkant van de stad. Op de vrijgekomen plaats verrees een kantorencomplex in een groene setting. Verder werden de verspreide voorzieningen van het Stadspark geconcentreerd: de botanische tuin, de kinderboerderij, de speeltuinen, de parktuinen en het paviljoen. De grootste barrière in het park bleef echter bestaan: de westelijke ringweg die het park sinds 1978 in tweeën snijdt.

In 2001 maakte de gemeente plannen om het Stadspark veiliger, toegankelijker en overzichtelijker te maken. Het plan 'De Verborgene Schat' ging uit van een ruimtelijke en functionele driedeling in het Springerpark, het Natuurpark en de Park Boulevard. Bedoeling was de kwaliteiten van het park te versterken, de bereikbaarheid te verbeteren en te investeren in functies als recreatie, sport en cultuur. De toegangsweg langs de Concourslaan werd beplant met een dubbele rij lindebomen. Op die plek stonden voorheen beuken, maar die hadden veel te lijden gehad van de hoge grondwaterstand en moesten worden gekapt. Langs de Concourslaan werden eveneens grote aantallen kievitbloemen geplant. Een monumentaal hekwerk bij de entree bracht de grandeur terug. Verder kwamen er terrassen, loofgangen, bordessen, spuitende fonteinen en parkmeubilair met een klassieke vormgeving en in gedekte kleuren.

18
Oude Hortus

De Oude Hortus Botanicus is een bijzondere tuin in het noordelijke gedeelte van de stad, verstopt achter woonhuizen en universiteitsgebouwen. In 1626 huurde apotheker en medicus Hendrick Munting een lapje grond aan de Grote Rozenstraat. Hij legde hier een indrukwekkende verzameling aan van medische in- en uitheemse planten. In 1646 telde de collectie al zo'n 2000 soorten, waaronder 166 tulpenvariëteiten. Spoedig betrok Munting de naastliggende tuin erbij en later kocht hij ook nog een aanpalend stuk grond.

Al voor zijn benoeming tot hoogleraar in de botanie in 1654 gaf Munting plantkundige lessen in zijn tuin. Vader, zoon en kleinzoon Munting werkten als hoogleraar-beheerder van de plantencollectie, tot de tuin in 1691 vanwege financiële problemen aan de Provincie Groningen en de Rijksuniversiteit werd verkocht. Sindsdien is de tuin officieel de Hortus Botanicus. Maar het beheer was erg kostbaar en de onderwijstuin dreigde ten onder te gaan.

Halverwege de 18e eeuw redde professor Tiberius Lambergen de plantencollectie. Sindsdien breidde de Hortus steeds verder uit, allereerst met een warme kas langs de muur aan de Grote Kruisstraat. Nadien kwamen daar nog een arboretum, een oranjerie, kassen, een rotstuijn en een herbariumzaal bij.

KRUIDEN- EN
BOTANISCHE TUINEN

OUDE HORTUS

Vanaf 1849 werd de Hortus geleidelijk aan opgesteld voor het publiek. In 1899 richtte professor J.W. Moll bij de tuin een Botanisch Laboratorium en een Botanisch Museum op. In 1913 werd het oostelijk deel van de Hortus ingericht als een park in late Engelse landschapsstijl met kronkelende paden, een vijverpartij en sierlijke bruggetjes. Het ontwerp was van tuinarchitect Jan Vroom Jr. Verder uitbreiden kon de Hortus niet. Daarom kocht de universiteit in 1917 Huis de Wolf in Haren, een terrein van ruim twaalf hectare. In 1966 verhuisde de Hortus definitief naar Haren. Een zeer bijzondere binnentuin in de Hortusbuurt bleef achter.

In de Oude Hortus staat de oudste Ginkgo biloba van Nederland, een Japanse notenboom. Deze boom werd in 1730 naar Europa gebracht. De boom heeft bijzondere, waaivormige blaadjes. Daarnaast sieren een kurkboom, een wegedoorn en een zeldzame treurbeuk de tuin. Na 1967 werden er ook enkele nieuwe bomen geplant, zoals een eik, een plataan en een beuk. Onder de bomen gedijen ruim 20 soorten stinsenplanten, waaronder boerenkrokus, Italiaanse aronskelk, daslook, gulden boterbloem, hangende zegge, lievrouwbedstro, dichtersnarcis, salomonszegel en fraaie vrouwenmantel. Ook is de kamperfoelie aanwezig. Voor zover bekend groeien de stengelloze sleutelbloem en de zeldzame bostulp alleen in de Oude Hortus.

Ansichtkaart
van de Oude Hortus

Lievrouwbedstro

(Galium odoratum, Asperula odorata, Galium matrisilva)
Familie der Stengelbladigen,
rubiaceae

Bladen ruim 0,5 cm breed, aan hun rand een beetje ruw. Bloem wit en weinig talrijk, in platte, vertakte trossen op de stengeltoppen. Vruchtjes dicht bezet met haakvormige borsteltjes. De gehele plant is welriekend en werd gebruikt voor meiwijn. In schaduwrijke bossen; op buitenplaatsen vaak aangeplant en verwilderd. Vroeger werd dit kruid opgedragen aan Freya, de Godin van de natuur en de liefde. Later werd het bedstro aan Maria gewijd en in 1543 noemde Fuchs het in zijn "Neu Kreuterbuch" voor het eerst "Onser Vrouwe Bedstro". De naam bedstro is ontstaan omdat het als strooikruid in de slaapkamers werd gebruikt en bij ziekte boven het bed werd opgehangen.

Bloeitijd

mei - juni

Locatie

Oude hortus

Reputatie

in die tijd dat Maria zou baren, had zij de kribbe reeds klaarstaan, gedekt met kruiden en wat hooi. Nadat Jezus geboren was, werd hij in doeken gewikkeld en in de kribbe gelegd. Bij de eerste kreten van het pasgeboren kind begon het bedstro meteen te bloeien.

FLORA

in de oude hortus

lieve vrouwe bedstro

19
Harmonietuin

Op de plek van het Harmoniecomplex van de Rijksuniversiteit aan de Oude Kijk in 't Jatstraat lag eens een fraaie tuin achter de gebouwen van Sociëteit De Harmonie. De Sociëteit was opgericht in 1840 en kende als cultureel centrum van de stad haar hoogtepunt tussen 1891 en 1921. Leden van de Sociëteit kwamen bijeen in het 'Hooge Zomerhuis' aan de westzijde van de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat. In de tuin konden ze wandelen, op muziek dansen of feesten. Voor de gelegenheid werd de tuin dan versierd met lampionen.

Door de snelle groei van het ledenaantal betrok de Sociëteit in 1856 een nieuw en groter pand aan de Oude Kijk in 't Jatstraat. Architect J. Maris ontwierp een concertzaal, een biljartzaal en een lees- en conversatiezaal. Aan de achterzijde van het gebouw waren openslaande tuindeuren en een veranda. De grote binnentuin was aangelegd in Engelse landschapsstijl met vijvers, boomgroepen en slingerende paden. Leden flaneerden en wandelden er en luisterden op zondagavond naar concerten die werden gegeven in de muziektent.

Vanaf 1862 had de Sociëteit een eigen Harmonieorkest dat 's zomers harmoniemuziek in de tuin speelde en 's winters symfonieën ten gehore bracht in de grote zaal. Het publiek zat aan tafeltjes, kletste met elkaar en liep wat rond.

STADSTUINEN

HARMONIETUIN
BOUMANSHOF
DE TUIN VAN HOMMES

In de loop van de 19e eeuw stonden de stoelen vaker in rijen opgesteld en werd het stiller tijdens de concerten. Eigen zangkooren voerden gezamenlijk met het Harmonieorkest grote werken uit. In 1916 scheidde het Harmonieorkest zich af van Sociëteit De Harmonie en werd de N.V. Groninger Orkest Vereniging opgericht.

In 1872 ontwierpen de architecten Jager en Gruneman ruimere sociëteitslokalen, een concertzaal en een grotere muziekkoepeel voor in de tuin. De oude muziektent werd verkocht aan de gemeente Groningen. In 1891 volgde nogmaals een verbouwing. Omdat nieuwbouw ten koste zou gaan van de prachtige tuin, kocht de Harmonie grond aan van achterliggende woningen in de Visserstraat. De grote concertzaal, een ontwerp van Th.G. Schill en D.H. Haverkamp, kreeg een capaciteit van ongeveer 1200 bezoekers. Een nieuwe stenen muziekkoepeel verrees op een andere plaats in de tuin. De koepel had een grote gaslantaarn in het midden om het orkest bij te lichten. De tuin werd 's avonds verlicht met lantaarns.

In 1941 brandde de Harmonie deels af. Tot verdriet van velen werd de concertzaal, beroemd om haar fameuze akoestiek, in 1973 afgebroken. Vereniging 'Sociëteit De Harmonie' verhuisde in 1967 naar de Kreupelstraat. De G.O.V. veranderde in 1966 haar naam in Noordelijk Filharmonisch Orkest en fuseerde in 1989 met het Frysk Orkest tot het huidige Noord Nederlands Orkest.

Harmonietuin, 1930

Muziekkoepeel

Sociëteit de Harmonie

20 Boumanshof

Het landgoed Boumanshof bestond uit een groot monumentaal herenhuis met bijbehorende parkachtige tuin, vernoemd naar de familie Bouman die hier vanaf 1850 woonde. De hof lag net buiten de Diepenring aan de Turfsingel, recht tegenover de Maagdenbrug ongeveer op de plek van de huidige W.A. Scholtenstraat. Achter het huis lag een grote parkachtige 19e- eeuwse slinger tuin met een vijver, bomen en bosschages.

In 1913 werd het huis op last van directeur gemeentewerken J.A. Mulock Houwer afgebroken in verband met de aanleg van de W.A. Scholtenstraat. Deze werd, als voorzetting van de Kattenhage, de toegangsweg naar de nieuwe woonwijken Oosterparkwijk en Korrewegwijk. De straat werd dwars over het perceel van de Boumanshof getekend. De prachtige tuin was toen al voor een deel verdwenen door de uitbreiding van de naastliggende suikerraffinaderij en stroopfabriek van W.A. Scholten in 1895. Slechts enkele oude foto's van kort vóór de afbraak geven nog een impressie van de romantische tuin, compleet met tuinbeelden, kronkelpaden en een slingerende vijver, die alle typerend zijn voor de 19e-eeuwse Engelse landschapsstijl. De tuin moet destijds aan de heersende mode van de tijd zijn aangepast, want op het Kadastrale Minuutplan van circa 1830 is nog sprake van een formele aan-

Boumanshof, kadastraal

Tuin Boumanshof

Huis Boumanshof, 1907

leg met een excentrisch ten opzichte van het huis gelegen grote rechthoekige vijver met een koepeltje aan de rand. Uit de kaart blijkt hoe leeg het gebied rondom het huis nog was en hoe diep het perceel verder naar achteren tot aan de stadswal doorliep.

Tot 1850 stond het huis bekend als de Hof van Iddiken. De familie Van Iddekinge had het huis rond 1750 laten bouwen en woonde hier tot voor 1830. Iddiken zou oud-Gronings zijn voor Iddekinge, maar het kan ook gewoon een verbastering zijn geweest. In 1830 staat als eigenaar/bewoner houtkoper Popko Etskes Smit te boek.

De grote tuin was aangelegd op de toenmalige bleekvelden van de stad, die zich tot aan de stadswal uitstrekten. Hier werd de was te drogen gelegd. De zon bleekte de linnen of laken stoffen, waardoor vlekken als 'voor de zon' verdwenen. In 1830 waren de grote percelen aan de rechterkant van het huis nog steeds als bleekveld in gebruik.

In 1770 plaatste Berend van Iddekinge het middelste deel van de deurpartij van het huis van zijn in 1864 overleden schoonvader J.A. Sichterman aan de Ossenmarkt in zijn eigen woning. De deur moest hier verwijderd worden omdat het Sichtermanhuis in tweeën werd gesplitst. De deur met omlijsting en balkon moest behoorlijk worden vermaakt; zelfs een bovenraam moest ingekort worden om het geheel passend op zijn nieuwe plek te krijgen. Na de afbraak van het huis in 1913 werden de deur met omlijsting en het balkon overgebracht naar het Groninger Museum.

FLORA

in noorderplantsoen
en op het emmaplein

Bosgeelster

(*Gagea lutea*)

Leliefamilie, Liliaceae, geslacht:
Gagea

De afzonderlijke uit de grond komende wortelbladen zijn tot 9 mm breed en aan de top plotseling versmald in een priemvormige punt. De stengelbladen zijn langs de rand gewimperd. Bloemen 1-10 in een scherm bijeen. Sporadisch te vinden slechts, en wel in Drenthe, in Groningen, in Twente, in de Achterhoek, in het rivierengebied (o.a. in het Geuldal in Zuid-Limburg) en aan de Hollandse binnenduinrand. De vrucht is een doosvrucht. Het zaad heeft een mierenbroodje (aanhangel van zaden / vruchten dat lekker is voor mieren) en wordt daarom door mieren verspreid.

Bloeitijd

maart - mei

Locatie

Noorderplantsoen en
Emmaplein

Reputatie

geen! Maar deze plant was wel naamgever voor een vinexwijk in Twello

bosgeelster

21

De tuin van Hommes

De tuin van Hommes ligt verscholen tussen de Nieuweweg en het Poortersplein. Het is nog slechts een fractie van de enorme tuin die hier ooit lag en destijds één van de grootste particuliere tuinen in de stad Groningen was. Onlangs is uit archiefonderzoek gebleken dat de relatief onbekende tuinarchitect Lambertus Vlaskamp (1807-1854) het ontwerp heeft gemaakt voor deze tuin.¹ Van dit ontwerp is een prachtig gekleurde en gedetailleerde tekening bewaard gebleven. Hij ontwierp de grote tuin omstreeks 1850 in de stijl van een Engelse landschapstuin, naar de heersende mode van die tijd. Op het perceel, dat helemaal tot aan de Oostersingel doorliep, waren een grillig gevormde grote vijver met twee bruggetjes, verhogingen, een heuvel met een theekoepel, slingerende paden, boomgroepen en veel stinsenplanten aangelegd. De achterzijde aan de Oostersingel werd afgeschermd door een rij hoge bomen. De plaats waar de koepel op de heuvel aan de Oostersingel is getekend, komt nagenoeg overeen met het beeld hiervan op oude foto's. Op diverse, in het oog springende plaatsen was de tuin verfraaid met grote siervazen en zonnewijzers.

¹ *Vriendelijke mededeling Stieneke van der Wal, Midwolde.*

80

Ontwerp
Tuin van Hommes

81

Tuin van Hommes

Tuin van Hommes

Ontwerp
Tuin van Hommes

De tuin van Hommes hoorde bij het monumentale herenhuis aan de Nieuweweg 12 uit 1721. Oude foto's van het interieur laten een rijk versierde patriciërs woning zien. Het huis werd tot 1850 bewoond door Jonkheer Mr. Oncko van Swinderen (1775-1850). Na zijn dood werd het huis overgenomen door een zoon en zijn vrouw: Wicher Meynart de Marees van Swinderen en Johanna Margaretha van Swinderen. Later werd het huis betrokken door Hommo Hommes, een rijke koffie- en theehandelaar. Na zijn dood in 1919 werd het huis een jaar later afgebroken om plaats te maken voor een pand van de universiteit. Ook de tuin ging grotendeels verloren door de komst van het Groninger Transportbedrijf op het terrein. Later werd nog een deel van de tuin afgesnoept voor de bouw van woningen aan het Poortersplein. Onderdelen van het oude huis, zoals een deurpartij uit 1721, een schouw en een plafondschildering van Wassenbergh uit 1722 zijn overgebracht naar Huis de 'Doornburgh' in Maarsse. De monumentale toegangspoort werd verplaatst en geïntegreerd in het woningbouwcomplex van S.J. Bouma aan de Walstraat.

In de huidige Tuin van Hommes staan verschillende bomen, veelal esdoorns, maar ook nog enkele oude vruchtbomen. Verder groeien er stinsenplanten, zoals sneeuwklonjes, winterakoniet, krokus en bosanemoon. In 2008 werd de tuin uitgebreid, waarbij nieuwe fruitbomen werden geplant en stinsenplanten gepoot. In datzelfde jaar werd het kunstwerk De Zeven Hommes Nesten van Margriet Diertens in enkele bomen geplaatst. Samen met omwonenden maakte zij zeven glanzende, bronzen nesten, die zich – afhankelijk van het seizoen – tussen takken en bladeren verschuilen.

22

De Lindenhof

Aan de zuidzijde van het Damsterdiep staat een groepje van drie monumentale oude herenhuisen in het groen. Oorspronkelijk waren dit molenaarshuizen. Vanaf 1754 vestigden zich aan het Damsterdiep buiten de Steentilpoort de eerste houtzaag- en oliemolens. In totaal zes stuks, bestaande uit drie houtzaag- en drie oliemolens. De spaarzame bebouwing aan de zuidkant van het Damsterdiep – destijds nog het Buiten Damsterdiep geheten (gedempt in 1953) – bestaat uit een paar clusters van molens met schuren, molenaarshuizen en knechtenwoningen. De molenterreinen lagen geïsoleerd en waren alleen bereikbaar via een voetpad dat vanaf de Steentilpoort en het Klein Poortje langs het Damsterdiep liep. De percelen lagen ingeklemd tussen sloten en balkgaten die haaks uitmondten op het Damsterdiep. Ten zuiden ervan werd in 1876 het Eemskanaal gegraven.

Damsterdiepbuurt, kaart 1849

Damsterdiep 233, voorgevel

Het huis op nr. 233 behoorde bij de Eerste of Nieuwe Oliemolen (circa 1770) en werd lange tijd bewoond door drie generaties Tonkes, een familie van olieslagers en oliemolenaars. Harm Eenjes Tonkes (1770-1837) werd in 1809 de nieuwe eigenaar van de molen. Zijn zoon Eppo Tonkes (1815-1874) volgde hem in 1841 op en hij liet de molen uiteindelijk in 1870 op afbraak verkopen. De muurankers in de oostelijke topgevel van het huis geven het jaartal 1846 aan, maar of dit het daadwerkelijke bouwjaar is, is niet bekend.

Damsterdiep, Lindenhof

VILLA'S EN
BUITENHUIZEN

DE LINDENHOF, DAMSTERDIEP
VILLATUINEN, VERLENGDE HEREWEG

Ida Reina Tonkes (1845-1926) erfde het huis in 1875 en zij was daarmee de derde generatie. Het is ook denkbaar dat het huidige huis en de tuin uit haar tijd stammen. De tuin heeft altijd haar huidige omvang gehad en liep niet verder naar achteren door richting het Eemskanaal. Dit gedeelte was in gebruik als weiland.

Het landelijke karakter van deze groene enclave komt tot uiting in de grote, parkachtige en deels omgrachte tuin achter de huizen (nrs. 231, 233 en 237) met een aanleg in de Engelse landschapsstijl. De tuin bezit tal van oude fruitbomen als appel-, walnoten- en perenbomen en lommerrijke bruine beuken, treurbeuken, rode en witte paardenkastanjes, esdoorns en lindebomen aan de voorzijde. Ook heeft de tuin een zeer rijke stinsenflora. In het achterste gedeelte bevindt zich nog een langwerpige vijverpartij die doorloopt tot achter het naastgelegen huis op nr. 227-231. Aan de west- en achterzijde staan twee sierlijke gietijzeren toegangshekken, waarvan er een is versierd met 19e-eeuwse siervazen.

In de jaren twintig van de vorige eeuw kwam het gebied onder druk te staan door de opkomst van nieuwe industrieën, die zich aan de noordzijde van het Eemskanaal gingen vestigen. Beide woonhuizen waren toen in bezit van een van deze bedrijven, de Noord Nederlandse Oliefabriek (1912). Later dreigde sloop, maar in 1969 werden ze Rijksmonument. Omstreeks 1980 werd nr. 233 in gebruik genomen als kantoor van een architectenbureau. Tegenwoordig is er tevens een kinderdagverblijf gevestigd. Aan de achtergevel bevindt zich een vrij zeldzame druivenkas van omstreeks het begin van de 20e eeuw.

Bosanemooon

(Anemone nemorosa)
Ranonkelfamilie, Ranunculaceae, Anemone

Alle soorten zijn enigszins vergiftig. Bloemen wit of roodachtig. Uit de vlezige wortelstok (onderaardse, kruipende stengel) ontspringt dicht bij het uiteinde een bloeistengel met één bloem en 3 kransgewijs geplaatste, samengestelde omwindselbladen; daarnaast staan op de wortelstok één of meer gewone, eveneens samengestelde bladen. Geen kroon, de kelk is wit of paarsrood. Bosplant; nog lang op plaatsen, waar bos geweest is. Stuifmeelbloemen.

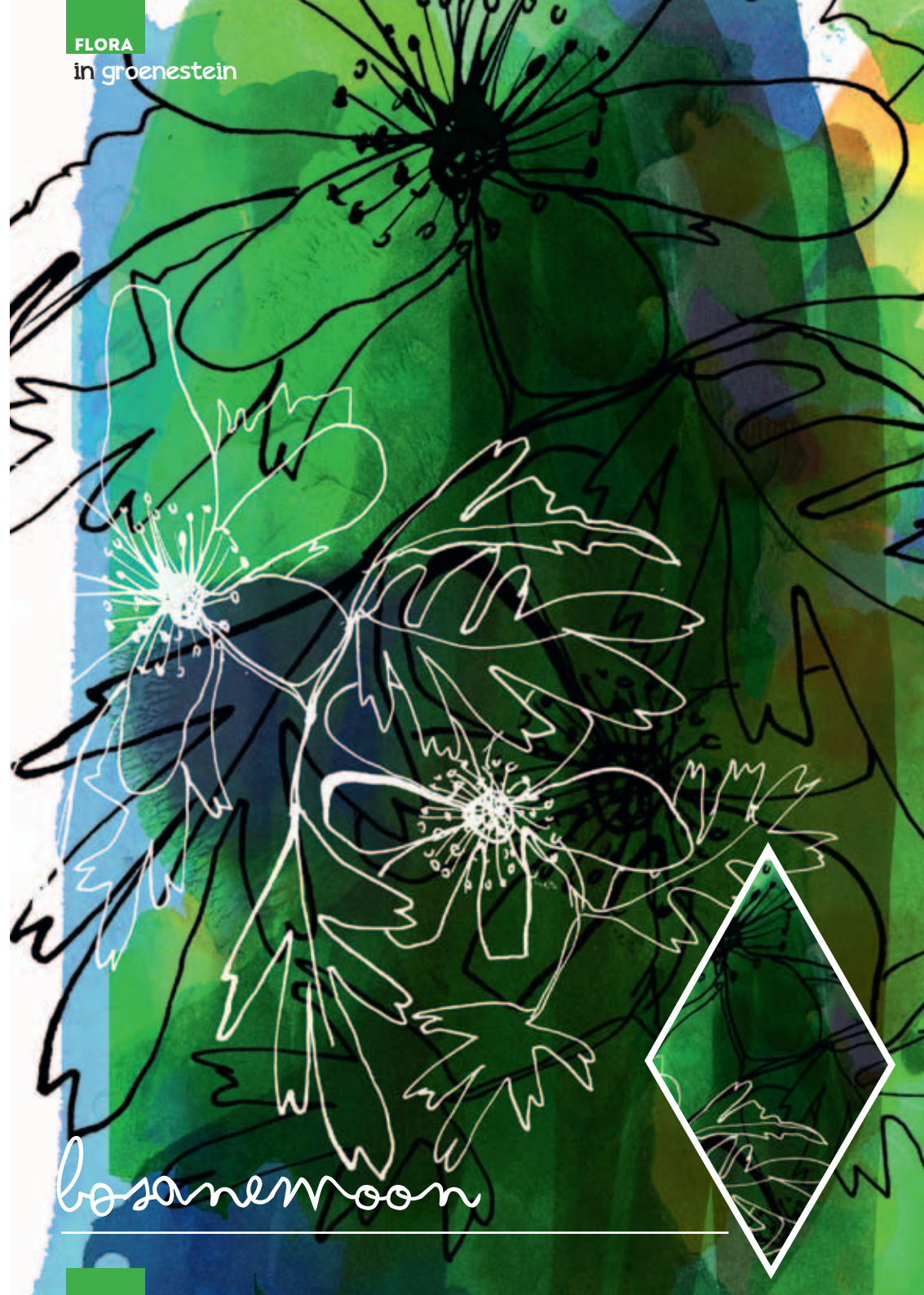
De naam Bosanemooon komt van het Griekse woord anemos (wind) en het Latijnse nemorosa (in het bos). De plant werd misschien zo genoemd omdat de bloemen opengaan zodra de eerste lentewind waait. De nimf Anemone komt voor in een legende, waarin zij werd bemind door Zephyrus. De jaloerse godin Flora veranderde haar echter in een bloem, die zo kort zou bloeien dat het niemand zou opvallen... de soort wordt met uitsterven bedreigd.

Bloeitijd

maart - mei

Reputatie

verlegen medicinale plant: gebruikt tegen reuma, lepra en kiespijn. Het sap werd gebruikt om urine af te drijven en oogontstekingen te behandelen.

bosanemooon

23

Villatuinen

De Verlengde Hereweg was van oudsher de belangrijkste zuidelijke uitvalsweg van Groningen richting Haren en Noord-Drenthe. De oude benaming 'Heereweg' wijst op haar functie als 'heerbaan' (heir = leger). Door de gunstige ligging op de Hondsrug ontstond langs deze weg al vroeg bebouwing. Aanvankelijk betrof het enkele borgen en buitenplaatsen van adellijke families die vrij ver van de weg af gelegen waren. Voorbeelden hiervan zijn het slechts in naam bewaard gebleven terrein van de Coendersborg (begin 18e eeuw afgebroken) en het nog bestaande landgoed Groenestein (1685/1871) en Villa Hilghestede (1895). Langs de weg zelf stonden her en der verspreid kleine boerderijen en moeskerswoningen met achterliggende tuinderijen. Vanaf het midden van de 19e eeuw lieten adellijke families, notabelen en welgestelden uit de stad Groningen aan weerszijden van de lommerrijke Verlengde Hereweg – ten zuiden van de kom van het voormalige dorp Helpman richting Haren en Glimmen – grote vrijstaande villa's en landhuizen bouwen. Het was een landschappelijk aantrekkelijke omgeving met veel groen, aflopende landerijen en tuinderijen (moestuinen) vanaf de hoger gelegen Hondsrug. De vroegste tuinen op de grote percelen werden veelal aangelegd in de late Engelse landschapsstijl. Deze 'slingertuinen' zoals ze in Groningen genoemd worden, kwamen in de tweede helft van de 19e eeuw in de

88

89

Verlengde Hereweg en omgeving, circa 1900

Villa Gelria, omstreeks 1900

mode. Over twee belangrijke tuinarchitecten uit die tijd, Gerrit Vlaskamp (1834-1906) en Jan Vroom Jr. (1893-1958) is veel informatie beschikbaar gekomen, dankzij onlangs boven tafel gekomen rekeningenboeken van boomkwekerij Bosgra in het Friese Bergum. In alle gevallen gaat het om tuinen die na 1890 werden aangelegd in een late landschapstijl en in de gemengde tuinstijl met mozaïekperken. Bij deze kwekerij bestelden zij de benodigde bomen en heesters – waaronder zeer bijzondere soorten – en werd meer bekend over de opdrachtgevers.

Villa Gelria

De vroegste villa's waren in eerste instantie gebouwd als buitenverblijf waar men zich in de zomer verpoosde. Deze vervingen daarmee feitelijk de vroegere theekeopels. De toon werd gezet door aardappelmeeffabrikant en grootindustriële W.A. Scholten, die in 1871 even ten zuiden van de bebouwde kom van Helpman aan de westzijde van de Verlengde Hereweg Villa Gelria liet bouwen. Halverwege de stad en de villa kon de familie zich verkwikken in haar luxe theekeopel bij het Herewegviaduct. Zowel de keopel als het buitenhuis werden in neo-Palladiaanse stijl ontworpen door 'huisarchitect' J. Maris.

De villa kreeg de allure van een echt landhuis door zijn setting en situering op een enigszins opgehoogd terrein te midden van een met een gracht omringde, parkachtige tuinaanleg in een late Engelse landschapsstijl. Aan de voorzijde van de villa werd centraal een groot mozaïekperk ingericht met gekleurde eenjarige bloemen die de letters GELRIA vormden.

Het mozaïekperk was een modetrend in de 19e eeuw en erg populair, vooral in Duitsland en Engeland. In 1895 werd de villa uitgebreid met een tuinmanswoning en een koetshuis met paardenstal naast de oprijlaan. Aan de achterzijde lag een uitgestrekte moestuin met planten-, bloemen- en druivenkassen en een paardenfokkerij met een achthoekige manege. Deze werden in de loop der tijd afgebroken; koetsen en paarden maakten plaats voor de auto. In de jaren zestig van de vorige eeuw werd een groot deel van deze moestuin parkeerterrein voor het achtergelegen Diaconessen-ziekenhuis.

Villa Volonté, Verlengde Hereweg 189

Villa Volonté werd in 1895 als zomerhuis gebouwd voor strokartonfabrikant A. Hooites Meursing, die in de stad toch ook niet een van de minste herenhuisen bewoonde: Villa Vredenrust (Huize Tavenier) aan de Ubbo Emmiussingel.

De villa was qua architectuur en aanleg een van de mooiste en meest imposante villa's die langs de Verlengde Hereweg gebouwd werden. Er werd een diep slingerende vijver uitgegraven en op gepaste afstand van de weg werd het bouwterrein met de vrijgekomen grond opgehoogd. Bezoekers bereikten de voordeur enkel via de omhooglopende lommerrijke oprijlaan. De plantenlijst voor Villa Volonté bevatte maar liefst 175 verschillende bomen en heesters. Sommige werden vanwege hun mooie vorm solitair opgesteld, zoals de treurbeuk, de pagodeboom en de lijmacacia. Andere soorten werden juist in groepen geplant. Het tuinontwerp is van het bureau Vroom/Bosgra. Op het terrein rondom stonden vroeger een theehuis op een heuveltje, een bediendenwoning en een koetshuis met paardenstallen.

90

91

Villa Volonté

Door de vele ramen in serres, erkers en in de op het zuiden gelegen hoektoren en vanaf de veranda konden de bewoners optimaal van de aangename buitenlucht en het uitzicht genieten.

De villa werd in 1990 ten behoeve van een modern appartementencomplex gesloopt. Overblijfselen van de oude glorie zijn, naast de nog aanwezige boombeplanting aan de zij- en achterkant, een gedeelte van de omgrachting en het sierlijk bewerkte gietijzeren toegangshek aan de weg.

Rond 1900 nam de trek vanuit de stad naar het zuiden in versneld tempo toe en vond verdichting van het lint plaats door de bouw van een groot aantal permanent bewoonde villa's met fraai aangelegde tuinen tussen de al bestaande oudere landhuizen. Het groeiende inwonertal van de stad Groningen en de verbetering van het openbaar vervoer – eerst de paardentram (1892), later de elektrische tram (1910) – bevorderde het wonen en het recreëren buiten de stad in de aantrekkelijke, landelijke omgeving. Nadat Helpman in 1915 bij de gemeente Groningen was gevoegd, nam deze trek naar buiten verder toe. De veelal weelderig aangelegde tuinen kregen aan de randen forse boom- of heesterbeplanting. De erfafscheidingen bestaan – nog steeds – uit grote heggen of ijzeren hekwerken. Tussen en achter de erfafscheidingen van een aantal percelen aan de westzijde lopen enkele begroeide, onverharde paden (zonder officiële namen). Aan de oostzijde van de Hereweg bevinden zich twee iets oplopende verharde paden, het Espad en het Hilghepad, die evenals de iets zuidelijker gelegen Quintuslaan en Kamplaan de achterliggende Villabuurt uit de jaren dertig van de vorige eeuw ontsluiten.

Tramhalte Heereweg bij Sterrebos

Landgoed 'De Kamp'

Op het grote, vierkante terrein – dat omsloten wordt door de Verlengde Hereweg, de Esserweg, de Hondsruglaan en de Kamplaan – stond in de 19e eeuw het landgoed 'De Kamp' van de bekende familie Quintus. De naam van het landgoed is waarschijnlijk ontleend aan een huis of boerderij – gelegen aan de Esserweg en met dezelfde naam – dat/die op de kadastrale minuutkaart van circa 1830 staat opgetekend. Na 1900 werd de grote voortuin van het monumentale huis tot openbare theetuin ingericht, een mooi rustpunt voor de wandelaars die op zondag langs de Verlengde Hereweg tussen Groningen en Haren flaneerden. Het huis De Kamp werd in 1935 gesloopt. Het terrein werd opgesplitst in een aantal afzonderlijke percelen waarop moderne bungalows en villa's werden gebouwd en die op verschillende manieren nog het woord 'kamp' in hun naam droegen. Ook de huidige Kamplaan herinnert nog aan het landgoed.

Villa Klein Toornvliet, Verlengde Hereweg 183

Dit is een mooi voorbeeld van een villa in Engelse landhuisstijl waarvan de bekende architect P.M.A. Huurman er vele in de noordelijke provincies zou bouwen. De villa uit 1905 werd jarenlang bewoond door de bekende Groninger hoogleraar Johan Huijzinga, beroemd vanwege zijn boek 'Herfsttij der Middeleeuwen'. De naam verwijst naar het buitenverblijf Toornvliet van zijn adellijke schoonfamilie in het Zeeuwse Middelburg. Het zeer diepe en van de Hondsrug aflopende perceel kreeg een rijk aangelegde en zeer diepe landschapstuin met imposante bomen, heesters en aan de achterzijde – op het laagste punt van het terrein – een komvormige vijverpartij met bruggetje. Wie de aanleg van de tuin heeft ontworpen, is niet bekend. De vijver was aan het einde van de jaren zestig van de

92

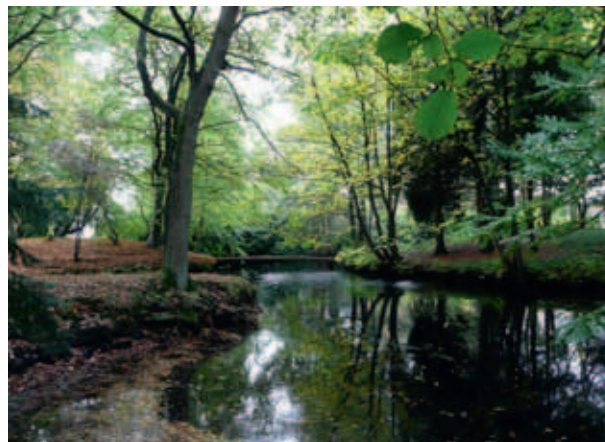
Landgoed 'De Kamp'

93

Hereweg 183, achter

Vijver achter
de Hereweg 183

vorige eeuw bijna gedempt voor de nieuwbouwwijk De Wijert-Zuid. Daarvoor hadden de bewoners altijd over de landerijen, tot Peize aan toe, kunnen kijken. De grond van de vijver was al verkocht aan de gemeente die er een nieuwe toegang naar de wijk wilde realiseren. Maar uiteindelijk deed de nieuwbouw een stap terug; het achterste gedeelte van de tuin met de vijver waar zich onder andere een reusachtige tamarinde bevond, werd gespaard. De gemeente besloot het aangekochte perceel uitsluitend als plantsoen te bestemmen en van bebouwing af te zien om het 'groene karakter van de Hondsrug te sparen'. Wel werd via het bestaande bruggetje over de vijver een voetpad aangelegd dat de achterpanden achter de aangrenzende villa's met elkaar verbindt. Uiteindelijk kwam er rond 1976 een beplantingsafschieding om de particuliere tuin en het door de gemeente aangekochte gedeelte zoveel mogelijk als één geheel te laten voortbestaan. De tuin bevat een zeer gevarieerd bomenbestand, waaronder statige beuken, een plataan, een moeraseik, een witte paardenkastanje, Hollandse linden, een Atlasceder, Amerikaanse eiken, rododendrons en gele en blauwe regen. De oudste boom is een rode beuk uit 1876.

Landhuis Insulinde, Verlengde Hereweg 167

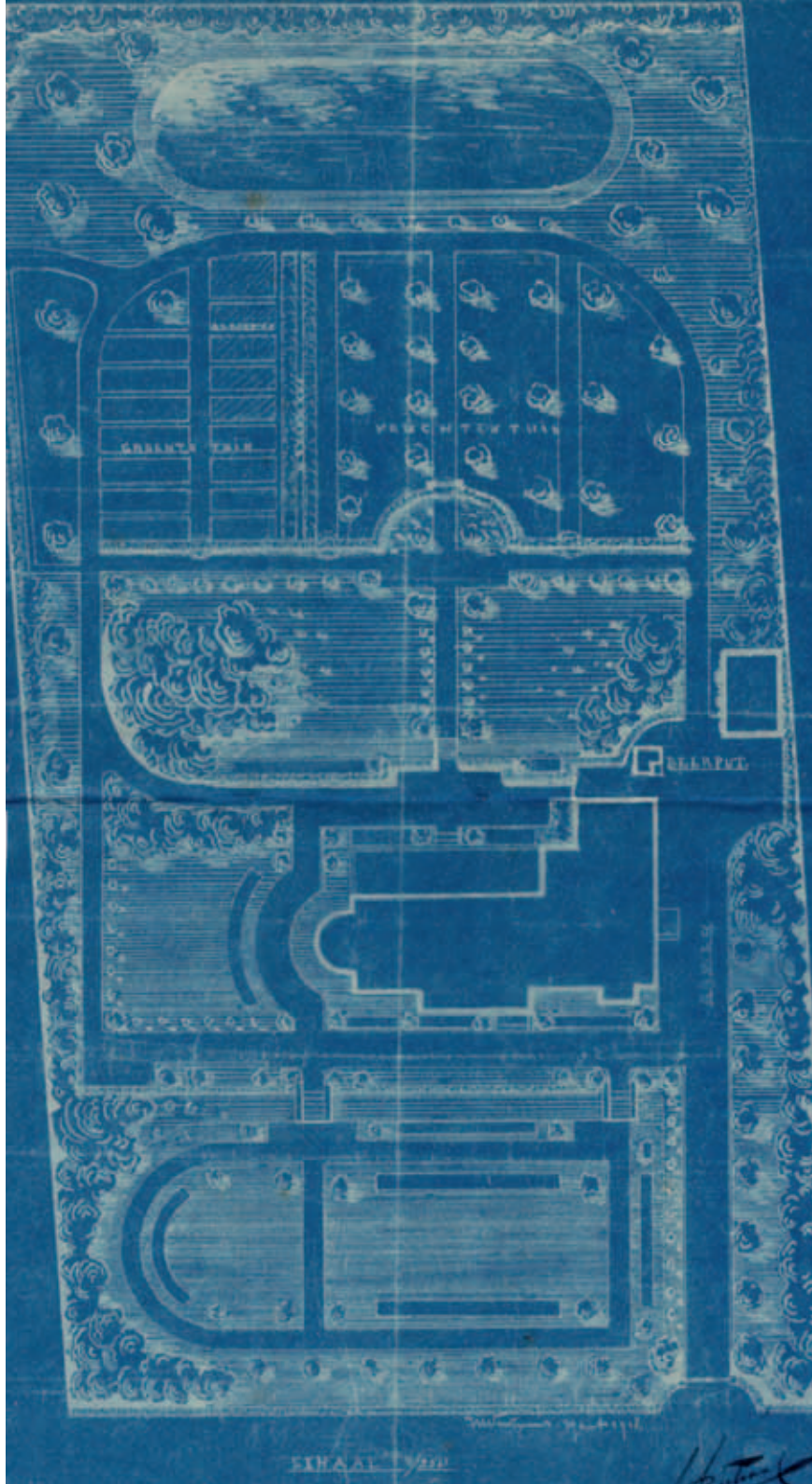
Deze villa grijpt terug naar het type landhuis dat beïnvloed is door het Engelse 'country house': het platteland als inspiratiebron. 'Insulinde' werd in 1919 gebouwd op een zeer breed en diep perceel voor scheepskapitein A.B. Schaap die op Indië voer. Zowel aan het exterieur als in het interieur paste architect P. M.A. Huurman elementen toe die verwijzen naar de scheepvaart. Vooral de vorm van het huis met zijn opvallende halfronde erker doet sterk denken aan de vorm van een schip, vanwege de langwerpige plattegrond met aan de zuid-

kant een ronde boeg en aan de noordkant een loggia waarvan de licht gebogen borst-wering als achtersteven herkenbaar is.

Vóór en met name achter de villa was voldoende ruimte voor de aanleg van een klassieke, formeel ingerichte tuin. Het ontwerp en de aanleg hiervan is afkomstig van de Groninger tuinarchitect J.W. Verdenius (maart 1918). De vorm van het huis – met zijn vele rondingen – keerde terug in de hoofdopzet van het tuinontwerp. De zone vóór het huis is als het ware een weerspiegeling van de vorm van het huis met zijn halfronde beëindiging aan de zuidkant. Of dit ook zo is uitgevoerd is niet bekend. De grote, rechthoekige achtertuin was verdeeld in drie zones: een groene zone met gazons direct achter het huis, een hierachter gelegen middenzone met vruchtentuin (boomgaard) aan de rechterzijde en een groentetuin aan de linkerzijde. De rondingen keerden terug in de vorm van de langgerekte vijverpartij met zijn ronde hoeken op het laagst gelegen punt van de tuin in de achterste zone. Het geheel was gevat in een rechthoekige en gebogen padenstructuur, die werd doorkruist door twee hoofdassen. Het middendeel was weer onderverdeeld in een aantal kleinere vakken, elk met een specifieke functie. De hoofdas liep vanaf het terras naar achteren. De vakken waren omzoomd door taxushagen.

Van deze aanleg bleef in de loop der tijd nog maar een deel intact, waaronder de vijver aan de achterkant. De padenstructuur en indeling zijn nagenoeg verdwenen en begroeid geraakt. In 2004 werd in opdracht van het Diaconessenhuis – de toenmalige eigenaar – door 'Vanderpol Omgevingsvormgever' een reconstructieplan voor de tuin gemaakt waarbij het oorspronkelijke ontwerp als uitgangspunt diende.

Vanaf het begin van de jaren twintig van de vorige eeuw resulteerde het economische herstel na de Eerste Wereldoorlog in een forse toename van het aantal villa's en landhuizen. Ook aan de Verlengde Hereweg was in die periode het vooral het in het Gooi tot ontwikkeling gekomen type landhuis met rieten kappen erg in trek.

Verlengde Hereweg 167,
tuinontwerptekening, J.W. Verdenius, 1918

Het Bernoulliplein is een 'groen plein' aan de Korreweg in het noordoosten van de stad Groningen. Het gebied maakte deel uit van de stadsuitbreiding die op gang kwam na het slechten van de stadswallen in 1878. Het plan voor de Korrewegwijk werd in 1906 door de toenmalige directeur van Gemeentewerken, Ir. J.A. Mulock Houwer, getekend. De realisatie van het Bernoulliplein begon in 1924 en duurde tot 1929, waarbij door zowel woningbouwverenigingen als door particulieren werd geïnvesteerd.

Het terrein dat nu het Bernoulliplein is, was tot die tijd in gebruik geweest voor sportevenementen, markten en volksfeesten. In het plan van Mulock Houwer was het veld als een ruime open plek tussen de bebouwing opgenomen. Om het plein kwamen vier woningcomplexen te staan, met ervoor twee lange stroken royale perken met struiken. Verder bleef er voldoende ruimte over om te bewegen, te spelen en te sporten. Daarvoor werd centraal op het plein een verlaagd groen gazon aangelegd. Aan de kant van de Korreweg bakenden lindebomen het groen af. Een deel van de monumentale bomen staat er nog. De overige oorspronkelijke boomaanplant van Italiaanse populieren en iepen is vanwege ziekte en ouderdom ondertussen vervangen. Aan beide zijden van het gazon werden perken aangeplant, met in het midden twee siervazen – grote bloembakken

STEDELIJK GROEN WIJKPARKEN

BERNOULLIPLEIN
OOSTERPARK
MOLUKKENPLANSOEN EN HAMBURGERVIJVER
PIOENPARK
PARK SELWERD
LE ROY GEBIED

eigenlijk - op sokkels. Het gehele plein was symmetrisch aangelegd. Sinds 1983 sieren beweegbare reuzenbollen van metaal het groene veld, een kunstwerk van René de Boer.

De bebouwing aan het Bernoulliplein is ontworpen door architect J.A. Boer in de stijl van de Amsterdamse School met invloeden van de Nieuwe Zakelijkheid. Midden over het plein is een zichtlijn op de voormalige MTS/Nijverheidsschool aan de Petrus Driessenstraat gerealiseerd. Het scholencomplex is ontworpen door J.G. Wiebenga en L.C. van der Vlugt. Het moderne gebouw van staal, gewapend beton en glas contrasteert hevig met de bakstenen woningen van Boer. Het neemt als exponent van het Nieuwe Bouwen in Nederland een bijzondere plaats in de nationale architectuurgeschiedenis in.

Bernoulliplein

Bernoulliplein

Bernoulliplein

Het Oosterpark is gelegen in de noordoostelijke stadswijk Oosterpark en heeft een omvang van circa 7,6 ha. Het park wordt begrensd door de Nachtegaalstraat in het noordoosten, de Merelstraat in het noordwesten, de Parkzijde in het zuidwesten en de Klaprooslaan in het zuidoosten. Ten westen van het park waren ooit drie sportvelden gelegen, waaronder het voormalige Oosterparkstadion van FC Groningen.

Al in de eerste plannen van de Commissie van Openbare werken uit de jaren dertig van de vorige eeuw was voorzien in een centraal in de Oosterparkwijk gelegen groot park. Echter, de vorm en oppervlakte ervan veranderde tijdens de planontwikkeling en uitvoering keer op keer. Het huidige plan wijkt qua vormgeving niet veel meer af van het oorspronkelijke plan uit 1933. Het Oosterpark kwam vlak vóór 1940 gereed.

Ruimtelijk gezien heeft het park een sterke relatie met de eerder aangelegde Nachtegaalstraat en de knik ter hoogte van het Mezenplein, waarop de as en de centrale waterpartij zich sterk richten. Het Mezenplein vormt tevens de schakel tussen het later aangelegde en oostelijk ervan gelegen Pioenpark.

In hoofdlijnen is het park symmetrisch van opzet met een centraal gelegen waterpartij. Deze waterpartij is niet alleen esthetisch van belang, maar vormt tevens

Oosterparkwijk, luchtfoto circa 1955

Oosterpark

Oosterpark

een belangrijke schakel in de waterhuishouding van het gebied. De randen van de vijver zijn strak vorm gegeven met betonelementen en vormen een kenmerkende, harde overgang tussen het water en het park. De onder een groot deel van de wijk aanwezige knipklei (een zware, ondoordringende zeeklei) en de nieuwe sportvelden vereisten een groot bassin waarin het oppervlaktewater afgevoerd kon worden. Deze slechte bodemconditie is nog steeds goed afleesbaar aan een aantal grote bomen rondom de vijver: de bomen richting de Klaprooslaan staan hoger en doen het daarom beter. Recent is er door het hele park drainage aangelegd, waardoor de groeiplaatsomstandigheden zijn verbeterd. Daarnaast zijn er paden en gazons aangelegd. Veel bloeiende heesters, bomen zoals paardenkastanjes, linden, een vleugelnoot en esdoorns en vaste perkplanten maken het geheel tot een prachtig wijkpark. In het oostelijk deel is nog een speeltuincomplex aan het park toegevoegd. Vroeger was het ten strengste verboden om op het gazon te wandelen of te spelen, tegenwoordig staan er zelfs doelpalen. In het park staat ook een herdenkingsbank van voormalig wethouder E. Rugge, die voor en na de oorlog veel voor de bewoners van de Oosterparkwijk heeft gedaan. De speeltuinlocatie is onlangs geheel vernieuwd.

Oosterpark

26
Molukkenplantsoen
Hamburgervijver

Het Molukkenplantsoen en de Hamburgervijver zijn gelegen aan de rand van de noordoostelijke stadswijk Korrewegwijk en hebben een omvang van circa 6,5 ha. Het Molukkenpark wordt begrensd door de Oosterhamriklaan in het noordoosten, het Molukkenpad in het noordwesten, de Molukkenstraat in het zuidwesten en de Korreweg in het zuidoosten. De Hamburgervijver ligt in het verlengde van het plantsoen aan de overzijde van de Korreweg.

Het plantsoen en de vijver maken deel uit van de groengordel rond de noordelijke en oostelijke vooroorlogse wijken De Hoogte, Korrewegwijk en Oosterparkwijk. In de uitbreidingsplannen voor de stad van H.P. Berlage en H.P.J. Schut uit 1932 was op de plaats van deze gordel een oostelijke ringweg gepland. Hiervoor was een grote zone gereserveerd, ook wel Berlage-tracé genaamd, maar uiteindelijk werd de ringweg geschrapt. In het groen dat de ringweg van de woonbuurten zou scheiden, stonden al wel waterpartijen ingetekend, maar de uiteindelijke vorm hiervan wijkt sterk af van het origineel.

Het gebied bestaat uit een driedeling: het Molukkenplantsoen, de Hamburgervijver en een tussendeel met onderwijsvoorzieningen. Het Molukkenplantsoen kent een bijna Engelse landschappelijke vormtotaal met a-symmetrische lijnen en vloeiende paden.

Molukkenplantsoen

Molukkenplantsoen

Hamburgervijver

Tevens zijn hier bijzondere bomen toegepast, zoals treurwilgen, bijzondere groenblijvende eiken langs de Molukkenstraat, statige essen, een dubbele rij linden en afwisselende heestervakken. Deze ontwerp-stijl is opvallend omdat hij afwijkt van de stedenbouwkundige structuren zoals deze in de periode van de naoorlogse stadsuitbreiding gebruikelijk waren.

Rondom de vijver loopt een padenstructuur met haaks daarop zijpaden die op de aangrenzende straten aansluiten. Op oude foto's valt nog een extra ring te herkennen waardoor het padenverloop intensiever moet zijn geweest. Deze is door de toenemende parkeerdruk verdwenen. Ook de strakke vijverranden zijn grotendeels ecologisch ingericht. In het midden van het park ligt een basisschool; dit parkdeel heeft een meer op beweging gestuurd karakter voor de schooljeugd gekregen.

De Hamburgervijver en omgeving vormen het sluitstuk van de zone binnen de Korrewegwijk.

Het is een kenmerkende, strak vormgegeven vijver die net als veel andere waterpartijen in deze 'Berlagezone' een belangrijke waterfunctie heeft en aanvankelijk als riooloverstort werd gebruikt. Het ontwerp is autonoom en voegt zich niet in de stedenbouwkundige opzet. Toch hebben het oppervlaktewater, de groene randen en de bijzondere bomen in het parkdeel een bijzondere waarde. Tot voor 1950 hadden de bewoners aan de Hamburgerstraat en de Molukkenstraat een vrij uitzicht richting het noorden, zelfs tot Noorderhoogebrug aan toe. Door de bouw van de West-Indische buurt veranderde dit beeld.

in het molukkenplantsoen

Zwanebloem

(*Butomus umbellatus*)
Waterweegbreefamilie, Zwanebloem

Oeverplant met stijve, bajonetachtige bladen, driehoekig op de doorsnee en aan de top gewrongen. Stengel rond; aan de top in een schermachtige bloeiwijze de taalrijke bruinrode tot witte bloemen. De 6 stampers scheiden aan hun voet honing af. De meeldraden springen open voordat de stempels zich ontwikkelen. De wortelstok van de zwanenbloem bevat tot 60 procent zetmeel en is eetbaar. In Azië werd de wortel gedroogd en verwerkt tot meel. Bij de Kirgizezen, Kalmukken en Jakoeten wordt de wortelstok gebakken in as en gegeten als brood. Ook in Centraal-Europa werden de wortelstokken gegeten in tijden van nood. Verder werden de stengels gebruikt voor het weven van manden.

Bloeitijd

mei - september

Locatie

Molukkenplantsoen

Reputatie

zeldzame schoonheid met onverwachte kwaliteiten

zwanenbloem

27

Pioenpark

Het Pioenpark is gelegen in het oostelijke deel van de oostelijke stadswijk Oosterpark en heeft een omvang van circa 8 ha. Het park wordt begrensd door de Resedastraat in het zuiden, de Pioenstraat in het oosten, de Oliemuldersweg in het westen en de Kraanvogelstraat in het noorden. Het park werd aangelegd in het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw.

Het park maakt samen met het Molukkenplantsoen en de Hamburgervijver deel uit van de groengordel rond de noordelijke en oostelijke vooroorlogse wijken De Hoogte, Korrewegwijk en Oosterparkwijk. In de uitbreidingsplannen voor de stad van H.P. Berlage en H.P.J. Schut uit 1932 was op de plaats van deze gordel een oostelijke ringweg gepland. Hiervoor was een grote zone gereserveerd, ook wel Berlage-tracé genaamd, maar uiteindelijk werd de ringweg geschrapt. De strook ten oosten van de Oosterparkwijk tot aan het Van Starckenborghkanaal was bestemd als industrieterrein, maar na de Tweede Wereldoorlog werd een groot deel daarvan alsnog voor woningbouw bestemd. In 1932 had de gemeente al de monumentale Van Houtenschool laten bouwen (ontwerp S.J. Bouma), in het zuidelijke deel van de nog lege strook. In 1942 werd ten noorden van de school een grote vijver gegraven die als waterberging voor de centrale riolering diende. Na de oorlog werd deze vijver opgenomen in het Pioenpark.

106

107

Pioenpark, pergola

Pioenpark

Pioenpark, vijver

Het Pioenpark heeft een langgerekte, smalle vorm. De hoofdopzet is klassiek en sterk symmetrisch qua inrichting. Er zijn vijf zones te onderscheiden. De drie middelste zones hebben een formele, zorgvuldige inrichting en een grote onderlinge samenhang. In de buitenste zones is een aantal buurtvoorzieningen opgenomen: een tennisveld aan de noordzijde, een speeltuin en een jeu de boulesbaan aan de zuidzijde.

Ten noorden en ten zuiden van het centrale gedeelte met het rosarium bevinden zich twee langgerekte, architectonisch vormgegeven rechthoekige vijverpartijen met strakke betonranden. De vijvers worden omzoomd door groene gazons met een dubbele rij lindes en enigszins grillig verlopende wandelpaden. De noordelijke vijver heeft aan de zuidkant, waar een fietspad het park doorkruist, een halfronde, in de vijver uitgebouwde monumentale bakstenen trap.

De middelste zone bestaat uit een plantsoen met boombeplanting en heesters zoals groepen Canadese populieren en Spaanse aken (veldesdoorns) rondom. In het zuidelijke deel is een ovaalvormige padenstructuur, die als rosarium is ingericht. De lange zijden van de structuur worden gevormd door binnenpaden met taxushagen en de ronding aan de noordzijde door zuilvormig geknipte iepen. Aan de zuidkant bevindt zich een halfcirkelvormig gemetselde pergola voor de klimrozen. De pergola is voortgezet over korte zijpaden, die naar de omringende straten leiden.

29

Le Roy gebied

De groenste wijk van Groningen, dat moest Lewenborg worden. Om die ambitie waar te maken, sloot de gemeente in 1973 een contract met landschapsarchitect Louis le Roy (1924-2012). Hij kreeg de opdracht om een gedeelte van het openbaar groen, nu bekend als het Le Roy gebied en ruim zes hectare groot, in te richten. Er was echter een probleem. De financiën voor een traditionele aanleg van het groen ontbraken. Le Roy kwam daarop met het aanbod om het gebied naar zijn ideeën en samen met de bewoners in te richten. Dit zonder een honorarium te bedingen en voor slechts een fractie van het door de gemeente geraamde bedrag.

Centraal in de aanpak van Le Roy staat het idee dat de mens de natuur niet moet willen beheersen, maar juist samen dient te werken met haar 'groeikracht'. Daarnaast speelt de factor tijd een hoofdrol. Een optimaal resultaat kan niet gerealiseerd worden in een korte periode, maar slechts in een langdurige interactie tussen mens en natuur. Daarbij is het gebied nooit af. Steeds nieuwe ingrepen leiden in de ogen van Le Roy tot een continu proces van verandering waarbij de natuur haar gang kan gaan. Het zijn de bewoners die invloed kunnen uitoefenen. Zij zijn immers de inrichters en beheerders. Le Roy noemt het zelf een ecologisch experiment in ruimte en tijd, als tegenwicht voor de monotone woonwijken

110

Le Roy gebied, windmolen 1977

111

Le Roy, het Want 1980

Le Roy, gebied kinderspel 1988

die vooral vanaf het eind van de jaren vijftig van de vorige eeuw waren gerealiseerd. Na een aarzelend begin bruisde het al snel van de activiteiten in het gebied. Bewoners legden paadjes aan, er ontstonden speel- en zitplekken, moestuintjes, een bijenstal, een windmolen en zelfs een heus Pinetum: een verzameling van ongeveer 200 zeer zeldzame en exotische coniferen. Kenmerken voor het Le Roy gebied is het afwijkende materiaalgebruik. Zo treffen we veel restmateriaal van stratenmakers waarop Le Roy met de bewoners stapelmuren bouwde, zonder gebruik van cement. Deze stapelmuren vormden de basis voor begroeiing.

De activiteiten van Le Roy en de bewoners van Lewenborg leidden bij de gemeente Groningen tot de vraag hoe om te gaan met de wet- en regelgeving. En hoe zat het met de precedentwerking? Maar ook bij de bewoners zelf leidde het tot discussies. De ontwikkelingen zorgden van begin af aan voor een tweedeling onder de wijkbewoners. Ondertussen stond de plaatselijke krant, het Nieuwsblad van het Noorden (tegenwoordig het Dagblad van het Noorden), bol van berichten van zowel fervente voor- als tegenstanders. Desondanks, of misschien juist dankzij de discussies en 'tweespalt' veroorzaakte het project tot ver over de grenzen een omwenteling in de manier van denken over de inrichting van tuinen en ons openbaar groen. Nu, vele jaren na de aanleg, heeft deze bijzondere aanpak geleid tot een uiterst bijzondere groenstructuur. De kwaliteit schuilt in het groen maar zeker ook in de mogelijkheid tot verandering en aanpassing. Het Le Roy gebied is een oase aan rust en kent verschillende sferen en routes die de afzonderlijke deelgebieden in de wijk aaneenschakelen.

30
Tuinkoepels

Binnen het scala aan kleinere bouwwerken dat de laatste eeuwen in Nederland werd gebouwd en nog is overgebleven spreekt de tuinkoepel met zijn romantische uitstraling velen tot de verbeelding. Tuinkoepels hadden een puur recreatieve functie en werden gebouwd als uiting van welstand, luxe en overvloed. De koepels werden soms uit hout, maar ook vaak uit steen opgetrokken, waarmee de grandeur van de koepel werd benadrukt. Het grondplan van de koepel was altijd symmetrisch, waarbij de zes- of achthoekige plattegrond overheerste. Het open karakter van de koepel werd benadrukt door deze meestal geheel rondom van grote ramen en soms van een veranda te voorzien. Tuinkoepels hadden vaak een kelder waarin de eigenaar bijvoorbeeld zijn tuinopbrengsten of een wijnvoorraad op kon slaan. Soms kregen ze een extra verdieping, zodat men zich niet hoefde op te houden in één enkele ruimte. Afhankelijk van mate en wijze van gebruik hadden de koepels privaten, kleine keukentjes, verwarming en een turfhok. Van het voor de tuinkoepel kenmerkende koepeldak kwamen verschillende typen voor: ui-, bol-, tent- of piramidevormige koepeldaken. Bij de bouw van de meeste tuinkoepels was geen architect betrokken. Vaak werd de bouw overgelaten aan een plaatselijke aannemer of timmerman. Deze konden zich laten inspireren door voorbeelden uit catalogi en tuinboeken die in omloop waren en regelmatig werden herdrukt.

TUIN- EN
THEEKOEPELS

De tuinkoepel volgde daarbij in hoofdlijnen de modes in de burgerlijke bouwkunst. De meeste koepels waren vrijstaand, maar ook opname in belendende bebouwing kwam voor, soms vanaf de bouwtijd, soms pas na vele jaren als de omringende bebouwing zich verdichtte. Een goed voorbeeld hiervan is de tuinkoepel Hereweg 2 uit circa 1775, eens een prominent en landelijk gelegen bouwwerk, maar in de loop der tijd aan twee zijden ingebouwd en weggedrukt achter het Herewegviaduct.

In de 18e en 19e eeuw - tijdens de hoogtijdagen van de tuinkoepel - was het gebied ten zuiden van de stad aan weerszijden van de Hereweg, zeer populair bij wandelaars en liefhebbers van het buitenleven. De Hereweg was ruim voorzien van boomaanplant met als belangrijkste exponent het in 1765 aangelegde Sterrebos. Tussen de Herepoort en Oosterpoort volgde het pad 'Onder de Boompjes' (de huidige Parklaan) de loop van de zuidelijke vestingwerken. Tot aan de Helperlinie bij Helpman bevonden zich in het gebied vele sier- en moestuinen en fruithoven. Bovendien verdienden professionele moeskers (tuinders) hun brood in deze omgeving. Het feit dat deze relatief hooggelegen grond van de Hondsrug niet zo nat was maakte hem - meer dan de meeste andere gronden buiten de stadspoorten en in de nabijheid van de stad - prima geschikt voor tuinbouw. Ook buiten de andere Groninger stadspoorten vinden we in de 18e en 19e eeuw tuinaanleg en bijbehorende bebouwing, maar niet zo intensief en uitgebreid als in het gebied ten zuiden van de stad. De meeste tuinen waren voorzien van een tuinhuis, soms met één of meer verdiepingen opgetrokken uit hout, steen of een combinatie van beide. De tuinkoepels waren ook ruim vertegenwoordigd. Deze waren vaak gelegen op de meer prominente plaatsen, op hoekpercelen en langs de

Tuinkoepel aan de achterzijde van de Marktstraat

Scholtenskoepel

wandelwegen, waar men een mooi uitzicht had. Op de 19e-eeuwse kadasterkaarten zijn vooral langs 'Onder de Boompjes' de achthoekige tuinkoepels opvallend aanwezig.

Binnen de verdedigingswerken van de stad bood vooral de ruim opgezette 17e-eeuwse stadsuitleg, de Hortusbuurt, mogelijkheden voor tuinaanleg. In deze omgeving lag in het verleden dan ook een aantal tuinkoepels. Een mooi voorbeeld is de 18e-eeuwse koepel die hoorde bij de tuin van Marktstraat 19 en in circa 1929 is gesloopt.

Zeker toen in de loop van de 18e eeuw de verdedigingswerken aan militair belang gingen inboeten, werd ook de grond binnen de dwingers van de stadsomwalling steeds meer voor tuinaanleg gebruikt. Ook hier verrezen tuinhuisen en hier en daar een koepel. Deze bouwsels waren meestal verhoogd - op palen - gebouwd, waardoor beter van het uitzicht over het omringende platteland kon worden genoten.

Door de gunstige ligging van de meeste tuinkoepels speelde zich in en rond de koepel op zondagen vaak een intensief sociaal leven af. Voorbijgangers werden gegroet of bekenden kwamen langs voor een praatje en een versnapering. Thee was een drank die in de loop van de 18e eeuw aan populariteit won. Toch is de benaming 'theekoepel' in plaats van tuinkoepel feitelijk onjuist¹. Voordat thee op grotere schaal gedronken werd, bestonden er al tuinkoepels. Daarnaast werden ook koffie en alcoholische dranken als likeur en wijn geschonken.

¹ In Groningen werd de term theekoepel overigens niet gebruikt. 'Coupel' of 'somerhuis' waren meer gebruikelijke benamingen. *Vriendelijke mededeling Johan de Haan.*

Het bezit van een koepel (of tuinhuis) gaf de eigenaar de kans zich aan de strenge sociale regels en gedragscodes te onttrekken en bood een mogelijkheid voor een vrijere omgang met het andere geslacht. Ook werden tuinkoepels gebruikt voor (gezamenlijk) musiceren of het lezen van een boek of krant. Tuinkoepels, zeker op de prominente plaatsen, waren dan ook vooral in bezit van voornamelijk koopmansfamilies, regenten en patriciërs. Eenvoudiger bouwsels en tuinhuizen op de meer achtergelegen tuinen behoorden vaak toe aan (gegoede) middenstand. In de loop van de 19e eeuw toen de economie aantrok en de middenklasse groeide, kwam een tuinhuis of -koepel binnen het bereik van een grotere groep Groningers.

Tot in de late 19e eeuw werden er tuinkoepels gebouwd in en rond Groningen. Maar rond de vorige eeuwwisseling was de bloeiperiode voorbij. Enerzijds nam de mobiliteit van de bevolking langzaam maar zeker toe, zodat het buitenleven zich niet meer direct buiten de stad hoefde af te spelen. Anderzijds maakten de grote bouwactiviteiten in en rond de stad een eind aan het open landelijke karakter van de omgeving. Veel tuinkoepels werden vanaf eind 19e eeuw gesloopt of opgeofferd voor nieuwe bebouwing. Binnen de stadswallen verdichtte de bebouwing in de Hortusbuurt vanwege het toegenomen aantal inwoners. In 1874 werden de vestingwerken ontmanteld met als gevolg het opruimen van de dwingers en de versnelde verstedelijking van het gebied rond de Hereweg.

In 2012 resteren nog zes tuinkoepels in de stad, waarvan vijf de status van rijksmonument bezitten. De vier koepels aan de Hereweg zijn nog alle aanwezig. Tegenover de al genoemde koepel Hereweg 2 staat een forse pendant, Hereweg 1/1a. Deze koepel is ontworpen in 1888 door de ar-

*Theekoepel,
Hereweg 2*

chitecten P.M.A. Huurman en J.C. Wegerif en tegenwoordig onderdeel van de met sloop bedreigde Glauδέlocatie. Welbekend is de tuinkoepel naast het Herewegviaduct (Hereweg 20), gebouwd in 1868 in opdracht van W.A. Scholten door architect J. Maris in een bouwstijl, die geïnspireerd is op de Franse barok. De tuinkoepel die nog rest bij het Sterrebos (Hereweg 122/2), stamt uit 1818 maar staat niet meer op haar oorspronkelijke plek. Verplaatsing van koepels - veelal na verkoop - en wederopbouw op een andere locatie was lange tijd niet ongebruikelijk. Niet vanaf de openbare weg zichtbaar is de (particuliere) koepel in de achtertuin van het pand Noorderhaven 5. De houten koepel bij Friesestraatweg 18 hoort bij het uit 1893 daterende pand 'Buitenhof', restant van de landelijke bebouwing aan de Friesestraatweg, destijds nog een buiten de stad gelegen uitvalsweg.

*Hereweg Koepel,
Stucplafond*

MONUMENTALE BOMEN

31 Monumentale bomen

Er staan meer dan vijfduizend monumentale bomen in Groningen. Op zichzelf is dat al bijzonder, want de meeste bomen worden niet oud in de stad. Er zijn er nog maar ruim 400 die ouder zijn dan honderd jaar. De oorzaak daarvan is het gebrek aan rust en ruimte; bomen hebben de tijd nodig om zich te kunnen ontwikkelen tot de indrukwekkende dragers van natuurkwaliteit die volwassen exemplaren kunnen zijn. We noemen een boom pas na vijftig jaar monumentaal.

Er zijn weinig plekken in de stad die bovengronds en ondergronds zo lang onveranderd blijven. Neem de Concourslaan in het Stadspark: Leonard Springer had de laan met iepen beplant bij de aanleg in 1914, maar de iepziekte velde er zoveel, dat ze in de jaren dertig zijn vervangen door abelen. Deze hebben zwaar geleden tijdens de oorlogsjaren. Er werd een tankgracht dwars door het park gegraven en bovendien verdwenen diverse bomen in de koude winter van 1944 in de kachel. De laan werd herplant met beuken, die vanwege toenemende uitval als gevolg van grondwaterproblemen in 2011 allemaal vervangen zijn door een dubbele lindenlaan. Hopelijk krijgen deze bomen wél de kans om monumentaal te worden.

De oudste boom van Groningen is ook een linde van 320 jaar, hij staat voor een iets minder oude boerderij aan de Noorddijkerweg. Andere respectabele bomen staan vaak in de parken, waar er behalve relatieve rust vooral voor de wortels ruimte is, zodat de bomen tot volle wasdom kunnen uitgroeien. In het Sterrebos, het Noorderplantsoen en het Stadspark en andere historische groengebieden zijn dus veel bomen monumentaal.

In het Noorderplantsoen zijn vermeldenswaard: de dikste boom van de stad staat op het grasveld bij de muziekkoepeel, een schietwilg nabij de ingang aan de zijde van de Nieuwe Ebbingestraat. Hij is geplant in 1895 bij de aanleg van het park. Dat geldt ook voor de populieren die langs de vijver staan bij de Moesstraat. Dat dergelijke zacht houtbomen er na meer dan honderd jaar nog zijn, is alleen al de moeite van veel extra onderhoud waard.

Midden op het Guyotplein staat een zeldzame Bonte esdoorn uit 1879. Vlakbij, maar dan achter de rechtbank staat een Rode beuk van 1876, die oorspronkelijk in de tuin van het Guyot-instituut heeft gestaan. Het Nieuwe Kerkhof herbergt niet alleen twee prachtige beuken van anno 1850, maar langs de toegangswegen naar de kerk staan ook esdoorns van meer dan honderd jaar oud. Kijk ook even in de Oude Hortus naar de bijzondere Japanse notenboom uit 1876, de oudste in Nederland!

Op diverse plaatsen herinneren monumentale bomen aan personen. Bekend zijn de bomen die koninklijke referenties hebben, zoals de Julianaboom aan de Verlengde Oosterweg en de Beatrix en Clausboom op de speelwei in het Noorderplantsoen. Op het Hereplein is recent bij de geboorte van prinses Amalia een boom geplant. Daar vlakbij herinnert een forse kastanje aan de inspanningen die lokaal politicus Ton Pitstra heeft gedaan voor het behoud

Paardekastanje op de Radesingel

Oude populier in het Noorderplantsoen

van de kastanjes op de singels. Die worden inmiddels alweer bedreigd, maar nu door een ziekte.

Directeur gemeentewerken Mulock Houwer, die samen met Jan Evert Scholten aan de wieg stond van het Stadspark, kreeg er in 1935 zijn eigen eik, die er gelukkig ook nog staat.

Steeds vaker worden er oplossingen gevonden voor oude bomen, die in de stedelijke dynamiek dreigen te verdwijnen. Twee treurwilgen, die in 1941 langs een vijver aan de Bedumerweg waren geplant, staan inmiddels al weer veertig jaar als erwacht naast het Trompbruggetje. De monumentale lindes van de Bloemsingel uit 1951 verhuisden in 2012 naar de Vrijdama-laan en voor de bouw van het Forum is een linde uit 1948 verplaatst. De parkeergarage Damsterdiep is een beetje kleiner geworden, zodat een plataan uit 1969 kon blijven staan.

Er is gelukkig sprake van een groeiend besef dat volwassen bomen van grote waarde voor de stad zijn en net als de stenen monumenten het behouden waard.

Japanse notenboom in de Oude Hortus

LITERATUURLIJST

Andreas, C.H., In en om een botanische tuin: Hortus Groninganus 1626-1966. Groningen, 1976.

Bastmeijer A. e.a. 'Jaarverslag bouwhistorie in 2000' in: Hervonden Stad 6 (2001), pag. 23-48.

Berg, B.O. van den, E. Boeve, D. Carasso en C.S. Oldenburger, Theekoepels en tuinhuizen in de Vechtstreek en 's-Graveland. 1980.

Boersma, J.W., J.F.J. van den Broek en G.J.D. Offerman (red.), Groningen 1040: archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen. Bedum, 1990.

Boon, M., H. Buikema-Kap en C. Wagemans, Stille plekjes achter de poort. Rondgang langs Groninger gasthuizen. Groningen, 1978.

Botke, IJ. En H. Manting (red.), Woellust en Welgelegen. Tuinen en tuinieren in Groningen. 2010.

Broek, J. van de, Groningen, een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad, 1000-1600. Assen, 2007.

Buist, G., K. van Zomeren en F. Moens, Bijzondere bomen in Nederland, 250 verhalen. Meppel, 2010.

Burm, P., Herinneringen aan groen Groningen. Groningen, 2005.

Dellen, R. van, Van Prefecten- en Prinsenhof. Geschiedenis rond het Martinikerkhof te Groningen. Groningen, 1947.

Een graf in de stad. Beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen. Gemeente Groningen, 2012.

Feith, J.A., 'Een zomernamiddag te Groningen ruim 50 jaren geleden' in: Groningsche Volksalmanak (1912), pag. 132-153.

Formsma, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, De Ommelander borgen en steenhuisen. Assen, 1987.

Heimans, E., Heinsius, H.W. en Thijssse, Jac. P., Geïllustreerde flora van Nederland. Amsterdam, 1920.

Hofman, B., Rond Peizer- en Paterswoldseweg. Badstratenbuurt, Zeeheldenbuurt, Grunobuurt, Laanhuizen, Stadspark. Groningen, 2003.

Hofman, J., De historie van drie eeuwen begraven in de stad. Groningen, 2005.

Holwerda, J., 'Groen Verleden' in: Ommelander Courant 17-8-1810, p. 2 en 21-8-1810, p. 2.

Houting, E., Grafbloempjes. Kerkhoven en begraafplaatsen in de gemeente Groningen. Groningen, 2002.

Jager, S., 'De herinrichting van de Hereweg in de 18e eeuw' in: Stad en Lande 3 (2001), pag. 13-16.

Kremer, J. en G.J.D. Offerman, Het Zuiderpark en Omgeving. Een Gronings stadsdeel met een rijke historie. Groningen, 2008.

Mark, A. van der, Gerrit Vlaskamp, een vergeten tuinarchitect, in: Stad & Lande, nr. 1, 2010, Groningen, pag. 9-13.

Meulenkamp, W., Theekoepels en tuinhuizen in de Vechtstreek: overvloed & welbehagen. Weesp, 1995.

Minderhoud, J.M., De Harmonie, eens het culturele centrum van Groningen. Bedum, 2008.

Nierop, van K., Stinzenplanten in Groningen. Groningen, 2009.

Offerman, G., De Oosterpoort. De geschiedenis van een 19e-eeuwse woonwijk in Groningen. Groningen, 1987.

Oldenburger, C. van en A.M. Backer, Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. Deel Noord, Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Flevoland. Rotterdam, 1995.

Overbeek, R. en M. van der Heide, Jo Boer (1895-1971) Architect uit Groningen. Groningen, 2006.

Perton, H., 'De hoven buiten de Oosterpoort I, II en III' in: De Oosterpoort (februari 1993), 7, (maart 1993) 18, (april 1993), pag. 12-13.

Schuitema Meijer, A.T., Zo fotografeerden zij Groningen, 1868-1918. Groningen, 1968.

Schuitema Meijer, A.T., Groningen in prent. Groningen, 1974.

Schuitema Meijer, A.T., Album van oud-Groningen, 1750-1880. Groningen, 1976.

Schuitema Meijer, A.T., Zo was Groningen, 1919-1939. Groningen, 1981.

Schuitema Meijer, A.T., Groningen zo bekeken, met foto's van 1880-1940 wandelend door het verleden. Groningen, 1987.

Veen, W.K. van der, 'De Tuinkoepels aan de Hereweg te Groningen' in: Groninger Volksalmanak (1969), pag. 100-125.

Vrieze, P.L. de, Tuinkoepels en tuinhuizen in de provincie Groningen. Groningen, 1986.

Wanroij, F. van, 3 Groninger gasthuizen. Tot onderhoud van arme Borgeren en Ingeseten deser Stadt. Bedum, 2004.

Werff, van der E., Sint Geertruids gasthuis 1405-2005. Groningen, 2005.

Werff, van der E., R. Overbeek en B. Havinga, Van Anna Varwers Convent tot Zuiderkerk. Groningen, 2005.

Wielinga, R.J., Tuinhuizen in Friesland. Leeuwarden, 1982.

Henk Wierts, 'Tea for two. Tuinkoepels in de stad Groningen' in: Hervonden Stad 8 (2003), pag. 87-94.

Internet

soortenbank.nl
wilde-planten.nl
roodbaardsrijkdom.nl
cascade1987.nl
art. *Tinekescholten-Ter Haar*, Azaroolboom en Lambertsnoot, Nieuws over Vroom tuinen

COLOFON

Initiatief:

Gemeente Groningen

Samenstelling en redactie:

Rita Overbeek en Leonie Wendker

Auteurs:

Willy van der Schuit, Leo Dijkstra, Els van der Laan en Willemieke Ottens (NO.ORDPEIL, Sneek), Rita Overbeek, Wout Veldstra, Stieneke van der Wal (Midwolde) en Henk Wierds

Flora:

Klaas van Nierop en Sandra Grabs

Tekstredactie:

Petra Pauw, Rita Overbeek en Gabriël de Graauw

Beeldredactie:

Rita Overbeek en Leonie Wendker

Ontwerp en illustraties:

Rocket Industries

DTP:

Jetzt!

Fotografie:

Reyer Boxem, Sandra Grabs, Leo Dijkstra, Gemeente Groningen, RHC Groninger Archieven, Henk Langeveld, Rita Overbeek, Gisella Röling, Ger Roosjen, Taco Tel, Marcel Verkerk en Stieneke van der Wal

Druk:

Het Grafisch Huis, Groningen

Uitgever:

GRAS Uitgevers

Met dank aan:

Jörgen Boon en Esdert Glazenburg

Niet alle rechthebbenden van de gebruikte illustraties konden worden achterhaald. Belanghebbenden worden verzocht contact op te nemen met de uitgever: Platform GRAS, Bloemsingel 1001, 9714 AX Groningen T. 050 31 23 395 E. info@platformgras.nl

© 2012 Platform GRAS | Gemeente Groningen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1927 het besluit 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN: 978-90-71903-46-5

I. www.grasuitgevers.nl
E. info@grasuitgevers.nl

www.staatingroningen.nl

